

บุญชร แก้วส่องและคณะ (2535 : 43) กล่าวว่า ในเดือน 3 นอกจากจะมี บุญข้าวจีแล้วยังมีงานบุญข้าวเปลือก เป็นการทำบุญโดยนำข้าวเปลือกไปบริจาคและ พิธีทำบุญตักบาตรในตอนเช้า หลังจากนั้นก็นำข้าวที่รับบริจาคขายนำเงินเข้าวัด การ ทำบุญข้าวเปลือกนี้เพื่อเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ดวงวิญญาณญาติพี่น้องที่ ล่วงลับไปแล้ว และการทำบุญด้วยจุดประสงค์อย่างหนึ่งคือ การทำบุญเพื่อจะให้ข้าวมี่ ความอุดมสมบูรณ์ในการทำไร่นาในปีต่อ ๆ ไป

เดือนสี่ บุญผะเหวด

ประมาณ 3 - 4 ค่ำ เดือน 4 ชาวบ้านแสงภาจะมีประเพณีบุญพระเวสฯ หรือการเทศน์มหาชาติ กิจกรรมจะใช้เวลาประมาณ 3 วัน มีพิธีและขั้นตอนคือ

วันแรก ชาวบ้านจะทำกระทงเครื่องพัน ประกอบด้วย ข้าวดำ ข้าวแดง แกงส้ม แกงหวาน ซอหูก ขา หมาก บุหรี่ ร่ม จำนวนอย่างละพัน (1,000.-) แล้วยกไป ตั้งไว้ที่วัด โดยทำหิ้งวางไว้ (กันสุนัข) เพื่อถวายเทวดาทั้ง 5 ซึ่งเชื่อว่ามีพญกัณท์เทศน์ พระเวสสันดร

วันที่สองเริ่มตั้งแต่เวลาตี 1 ชาวบ้านจะมารวมกันเพื่อประกอบพิธีบูชา พระเวสสันดร โดยมีดอกไม้ ธูป เทียน อย่างละ 1,000 ชุด

เวลาประมาณตี 4 ทำพิธีเบิกพระอุปคุต โดยมีผู้รักษาศีล 8 จำนวน 4 คน นุ่งห่มขาวให้พระอุปคุตเชื่อว่า ถ้าครบ 4 คน จะทำให้บ้านเมืองอยู่ดีกินดี เมื่อแห่พระ อุปคุตถึงวัดจะแห่รอบบะรำ 3 รอบ ขณะแห่รอบ ชาวบ้านจะร้องเพลงว่า

"สาธุเดออกะว่าสาธุเดอ น้ำล้นท่งข้าวสุกเต็มนาเอย ปีนี้น้ำล้นท่วมกล้า ปีน้า น้ำล้นงาม ผุ่งเฮ็ดข้าวเต็มไฮให้ได้ข้าวเต็มหน้า ผุ่งเฮ็ดข้าวนาให้ได้ข้าวไฮ ข้าวเจ้าข้าวสูง ให้ได้เพียงปลายตาล เล้าข้าวสารให้ได้เพียงปลายพรวัว เล้าข้าวเจ้าให้ล้นชื่อเหลือแป ผู้ข้าล้าอย่าให้เป็นกรรม ผู้ข้าล้าอย่าให้ผู้ข้าบาป ขอให้มีอายุมั่นในธรรมพระเจ้าเก่า ขอให้มีอายุมั่นในธรรม พระเจ้าสูงต่อข้าเทอญ"

มีความเชื่อว่า ไม่ให้ร้องรำเพลงอื่น จะผิดแฮก

บ่าย 3 - 4 โมงเย็นในวันที่ 2 นี้จะมีพิธีอัญเชิญพระเวสเข้าเมือง โดย ชาวบ้านจะแห่พระสงฆ์ออกไปกลางทุ่งนา (สังเกตว่าก่อนหน้าพระเวสฯจะหามพระ และหนังสือพระไตรปิฎก) ใช้คนหาม 4 คน 2 ข้างทางจะปลูกกล้วย อ้อย แล้วหยุด

ขบวนเพื่อรับศีล 5 เสร็จพิธี จะอัญเชิญพระवेशเข้าเมือง เมื่อถึงวัดแห่รอบโบสถ์ 3 รอบ แล้วเข้าไปในโบสถ์

คืนนี้ชาวบ้านจะหลับนอนในโบสถ์เพื่อฟังเทศน์มหาชาติทั้งคืน จะพักประมาณ 1 ชั่วโมง (6 ทุ่ม - ตี 1) แล้วเทศน์ต่อไปจนถึงวันใหม่

วันที่สาม พระสงฆ์ฉันภัตตาหารเช้าเสร็จแล้วก็จะเทศน์ต่อจนถึง 6 โมงเย็น เป็นอันเสร็จพิธี พุทธศาสนิกก็จะกลับบ้าน

กลุ่มคนแก่ (ผู้นำศาสนา) จะทำพิธีเชิญเทวดากลับสวรรค์ ผู้ให้ข้อมูลเล่าว่า บุญพระเวสสันดรนี้ชาวบ้านมาร่วมกิจกรรมมีหลายวัย เด็ก หนุ่มสาว ตลอดจนผู้สูงอายุและชาวบ้านให้ความสนใจร่วมกิจกรรมมาก

บัญญัติ แก้วส่อง และคณะ. (2535 : 43) กล่าวคำพิธีกรรมบุญเวสว่า ทำพิธีเบิกพระพุทธรูปต่าง ๆ ที่มีมาตั้งไว้ให้ประชาชนบูชา ดัดทอง ทำน้ำอุปคุต โดยการเอาน้ำจากลำน้ำแพร่และลำน้ำภามาใส่อ่างไว้ในโบสถ์แล้วเอาน้ำโมกขลา (น้ำในถ้ำไม่ถูกแดด) มาผสมแล้วเอาจากแห่นมาลอยไว้ทำพิธีเสก แล้วแบ่งกันดื่ม ล้างหน้า เพราะถือว่าเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

เดือนห้า บุญสงกรานต์

วันที่ 13 เมษายน ตามปฏิทินของทุกปี เป็นวันเริ่มต้นวันสงกรานต์ พิธีเริ่มในตอนเย็นคือ การเอาพระพุทธรูปลงสระน้ำ โดยพระสงฆ์จะทำครองรัศมีทำพิธีคารวะก่อน แล้วยกออกจากโบสถ์มาลงน้ำ พระพุทธรูปบางส่วนจะนำมาไว้ข้างนอก เพื่อให้ชาวบ้านมาลงน้ำ (การยกพระพุทธรูปลงนั้น จะยกขึ้นเมื่อได้ขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกันในขณะทำพิธี)

วันที่สามของบุญสงกรานต์ ชาวบ้านจะยิงปืน จุดประทัดเพื่อเฉลิมฉลองจุลศักราชใหม่ ทุกครัวเรือนจะไปรวมกันที่วัด ทำพิธีอาราธนาพระไตรมาปากปกรัษาดตนเองให้มีความสุข

พิธีกรรมกลางคืนระหว่างพระสงฆ์ ชาวบ้านจะนำต้นดอกไม้ไปถวายพระ บางปีมีการแข่งขัน บางครอบครัวจะสงฆ์น้ำขอพรคนแก่

ชาวบ้านจะพร้อมใจกันไปลงน้ำพระพุทธรูปบริเวณน้ำตกถ้าพระหรือฝ่ายถ้าพระเป็นการขอพระคุณต้นน้ำลำธารที่บันดาลลำน้ำที่อุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปีแก่หมู่บ้าน

เดือนหก บุญบังไฟ (หมู่บ้านแสงภาไม่มีประเพณีนี้แต่จะเล่นบุญบังไฟในเดือน 11)

(ทองใส แสงสุข : 26 พ.ย. 42)

เดือนเจ็ด บุญข้าสะ (บุญเลี้ยงเจ้า)

ชาวบ้านแสงภาไม่มีพิธีกรรมนี้ เพราะถือครองธาตุในการปกป้องรักษาตน แต่จะมีกิจกรรมคือ นิมนต์พระสงฆ์สวดมนต์ที่บ้านเพื่อเป็นสิริมงคล และชาวบ้านจะช่วยกันก่อกองทราย (ซึ่งอยู่บริเวณใต้ต้นไม้ใหญ่ข้างสภาตำบล) มีความสูงประมาณ ขอบเขว เพื่อป้องกันภูติผีปีศาจมารังควาญ

เดือนแปด บุญเข้าพรรษา

นอกจากการทำบุญในวันพระตามปกติแล้ว ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะไปร่วมพิธีอาราธนาครองพระธาตุมาปกป้องรักษาเพื่อความร่มเย็นเป็นสุข

เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน

แรม 14 ค่ำ แม่บ้านจะไปรวมกันที่วัด เพื่อแต่งเครื่องทำบุญข้าวประดับดิน ซึ่งเครื่องข้าวประดับดินประกอบด้วย เครื่องกิน เครื่องทาน ห่อด้วยใบตอง เข้า 15 ค่ำ ก็ถวายพระและหลังจากพระฉันแล้ว จะนำไปฝังดิน ญาติโยมจะไม่รับประทาน

เดือนสิบ บุญข้าวสาก

ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ชาวบ้านและนำอาหารไปถวายพระโดยทำใส่โกย (คล้ายชะลอมไม้ไผ่) แล้วนำไปรวมกันที่วัด ถวายพระ พระสงฆ์ก็จะจัดการแบ่งกันทั้งพระเณรและชี

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา

มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุ มีการเทศน์เพื่อสั่งสอนพุทธศาสนิกชน ในงานบุญออกพรรษานี้จะมีการแห่ - บุญบังไฟคล้ายบุญเดือนหก

เดือนสิบสอง งานบุญพระธาตุดินแทน

งานบุญจะเริ่มตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 12 ชาวบ้านจะไปรวมกันที่วัดพระธาตุดินแดนเพื่อฟังเทศน์ และปฏิบัติธรรมในตอนกลางคืน และอาจมีมหรสพสมโภช

เช้า 15 ค่ำ หลังจากทำบุญถวายภัตตาหารพระสงฆ์แล้ว ชาวบ้านจะขึ้นไปแก้บะและบนประจำปี โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำพิธี ชาวบ้านจะนำขันธูปเทียนจำนวน 4 ขัน มารวมกัน ซึ่งแต่ละขันมีความหมายดังนี้

ขันที่ 1 ขันคารวะ คือขันที่ขอขมาโทษที่ผิดของพระธาตุ

ขันที่ 2 ขันโอกาสฟ้าฝน คือขอพระธาตุมิให้ฝนตกลงมาในช่วงนี้ เพราะชาวบ้านกำลังเกี่ยวข้าว

ขันที่ 3 ขันแก้บะ คือแก้เป็นรายบุคคล และแก้บะ เป็นรายกลุ่มซึ่งบะไว้ในปีนั้นแล้วชาวบ้านจะนำส่งของมาแก้บะด้วย เช่น ร่ม หิน 500 หรือพันก้อน ต้นผึ้ง (ตามแต่ใครได้ตกลงไว้ตั้งแต่แรก)

ขันที่ 4 ขันบนประจำปีต่อชาวบ้านจะตกลงกันว่า จะบะอะไรในปีหน้า ซึ่งของบะมีวนเวียน 4 และเพดาน (ผ้า 4 เหลี่ยมกางบนยอดของพระธาตุ)

ปี 2542 ชาวบ้านแก้บะด้วยเพดาน

ปี 2543 ชาวบ้านบะ ร่ม 4 คัน เพื่อให้ผู้คน สัตว์ต่าง ๆ มีความร่มเย็นเป็นสุข

(ทองใส แสงสุข : 27 พ.ย. 42)

3.2 ฮีตคองธาตุดินแทน

นอกจากการถือฮีต 12 แล้ว ชุมชนแสงภาได้ถือฮีตคองพระธาตุเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ซึ่งเชื่อว่าฮีตคองธาตุได้กำหนดไว้พร้อม ๆ กับการสร้างพระธาตุและชาวบ้านก็ถือปฏิบัติมาจนทุกวันนี้คือ

ไม่ฆ่าสัตว์หรือแม้แต่ตัดไม้ในวัน 7 ค่ำ 8 ค่ำ 14, 15 ค่ำ ในรอบ 1 เดือน จะมีข้อห้าม 8 วัน ชาวบ้านถือเคร่งครัดมากแม้วันฝนตกก็บ เขียด ร้องระงม ถ้าเป็นวันพระชาวบ้านจะไม่ออกมาจับสัตว์เลย

ไม่ทำงานในเรือกลสวนไร่นา และเข้าป่าในวัน 7 ค่ำ 8 ค่ำ 14, 15 ค่ำ ถ้าหากออกล่าสัตว์ก็ต้องรีบกลับเข้ามาในหมู่บ้าน

ชาวบ้านจะไม่กินสัตว์ป่าต่อไปนี่คือ เตา ภู เสือ ช้าง

ทำบุญหิน 4 ก้อน บุญสงกรานต์ และบุญพระธาตุ

การถือครองธาตุอย่างเคร่งครัดมีรากฐานความเชื่อว่า จะเป็นการรักษาพระธาตุและหากผู้ใดยึดถือ ปฏิบัติได้จะทำให้มีความสุข ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ในขณะที่เดียวกันผู้ใดฝ่าฝืนจะทำให้ตนหรือคนในครอบครัวเจ็บไข้ได้ป่วยได้รับเคราะห์กรรม ชาวบ้านเชื่อว่า “ผิวดองธาตุ”

3.3 ประเพณีพิธีกรรมอื่น ๆ

3.3.1 ประเพณีทำบุญหิน 4 ก้อน

เมื่อครบกำหนด 3 ปี ชาวบ้านแสงภาจะพากันไปทำบุญหิน 4 ก้อนที่ภูสันทราย โดยเชื่อว่า หิน 4 ก้อนคือ ที่อยู่ของผีที่ได้ขับไล่แล้วหนีไปอยู่ที่ภูสันทราย และถือปฏิบัติตามฮัตดองพระธาตุ ซึ่งกำหนดไว้เมื่อสร้างพระธาตุ

ประเพณีทำบุญหิน 4 ก้อน มีกำหนดในการทำครั้งต่อไปคือ ช่วงเดือนมีนาคม 2543 หลังบุญเผวสฯ ใช้ระยะเวลา 3 วัน แต่ละปีจะมีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คน ขึ้นตอนและพิธีกรรมแต่ละวัน ดังนี้

วันแรก ช่วงเช้าชาวบ้านและพระสงฆ์จะเดินทางเข้าไปในป่าภูสันทรายระหว่างทางในป่าจะหยุดพัก เพื่อถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ เสร็จแล้วทำพิธีเบิกป่า (การขอขมาป่า) โดยมีเครื่องเบิกป่าคือ บุหรี่ และหมากเท่าจำนวนคน (หญิงใช้หมาก ชายใช้บุหรี่) ขวย 1 อัน (ดอกไม้ ธูป เทียน ห่อกรวยใบตอง) และแก้วนํ้า 4 แก้ว (ทำด้วยไม้ไผ่ 4 อัน แทนแก้วนํ้า ชาวบ้านเรียก ฮาง) การทำพิธีเบิกป่าจะมีตัวแทนพูดว่า “เจ้าภูหลวงภูใหญ่เอ๋ยให้รักษาลูกหลานเด้อ มื้อนี้มากัน.....คนมาเยี่ยมมายามปู่ย่าเด้อ” เป็นอันเสร็จพิธีแล้วเดินทางต่อไปถึงหิน 4 ก้อน ประมาณ 6 โมงเย็น

คืนนี้ชาวบ้านจะฟังเทศน์ พระสงฆ์จะใช้หิน 1 ก้อน เป็นธรรมาสน์เทศน์แล้วค้างคืนที่นี่

วันที่สอง หลังจากพระสงฆ์ฉันภัตตาหารและฟังเทศน์เสร็จแล้ว ชาวบ้านจะช่วยกันเก็บเหมี้ยงในป่า แล้วรับประทานกัน บางคนจะกลับวันนี้ก็ได้คืนนี้ จะฟังเทศน์เช่นเดิม

วันที่สาม หลังจากพระสงฆ์ฉันเช้าแล้วก็เดินทางกลับ

(ทองใส แสงสุข, 27 พ.ย. 42)

3.3.2 ประเพณีขึ้นบ้านใหม่

เมื่อสร้างบ้านเสร็จแล้วจะหาฤกษ์ยามในการขึ้นบ้านใหม่เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ผู้อยู่อาศัย เมื่อได้ฤกษ์ยามแล้วจะหาคนแก่ประมาณ 10 คนมาทำพิธี โดยสมมติว่ามีคนแก่ 1 คน นุ่งหม้อขาวไปนั่งบนบ้าน ชาวบ้านเรียก ตาปะขาว เป็นเทวดาผู้สร้างบ้านเรือนก่อน

สามีภรรยาและคนแก่ที่เหลือจะชนส้มภาระหม้อข้าวหม้อแกง(ผัวหาบเมียคอน) เดินรอบบ้าน 3 รอบ แล้วตาปะขาวร้องถามว่า

ตาปะขาว : “ลูกหลานหาบข้าวของไปไหน”

สามี - ภรรยา : “โอ๊ย ! ... หาม่องอยู่ม่องกินตาเอ๊ย”

ตาปะขาว : “บมีที่อยู๋ก็ให้มาอยู่นี้ พ่อปลูกไว้มอบให้ลูกหลาน”

แล้วเจ้าของบ้านก็ขึ้นบ้าน นำขันดอกไม้ ฐูป เทียน เงิน ตามศรัทธาถวายตาปะขาว เสมือนขออยู่และขอชื่อจากพระอินทร์ พระพรหม แล้วพูดว่า “อยู่มาหลายปีแล้ว ลูกหลานมานี้แล้วก็ดีแล้ว ตาจะยกให้ รักษาเอาเด้อ พ่ออยู่นี้ อยู่เย็นเป็นสุขจ้ง ไม่เจ็บไข้ได้ป่วยมีโชคลาภ”

แล้วเจ้าของบ้านก็เลี้ยงดู ปลูกเลี้ยงคนแก่ตามอัธยาศัย

เวลาปลูกที่นอนบ้านใหม่นั้นจะไม่ปลูกที่นอนชิดฝา ให้ขยับขึ้นไปเรื่อย จนวันที่ 3 จึ่งจะชิดฝาได้ (ทองใส แสงสุข : 27 พ.ย. 42)

3.3.3 ประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศล (บุญแจกข้าว)

เดิมทีนั้นเมื่อญาติพี่น้องล่วงลับไปแล้ว 3 ปี จึ่งจะทำบุญนี้ได้ แต่ปัจจุบันนี้ตามกำลังทรัพย์และความพร้อมของเจ้าภาพ

วันแรกของบุญ เราเรียกวันโฮม (วันรวม) วันนี้ญาติพี่น้องมาช่วยกันห่อข้าวต้ม

วันที่สอง เราเรียกวันแจก ชาวบ้านจะมาร่วมทำบุญและมีการแต่งเครื่องรัฐฐะเพื่อถวายพระ (เท่าจำนวนพระ) เดิมทีจะไม่มีพิธีเก็บอัฐิของผู้ตายเพราะศพจะถูกฝังดิน แต่ปัจจุบันนี้มีพิธีเก็บกระดูกในภาคบ้าย

คืนนี้หากเจ้าภาพเป็นผู้มีฐานะจะมีมหรสพสมโภช หากไม่มีกำลังทรัพย์ชาวบ้านจะมาร่วมกันอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพ

วันที่สาม ทำบุญถวายอัฐฐะเป็นอันเสร็จพิธี (พัก - พร้อม ราชพรหมมา :26 พ.ย. 42)

3.3.4 พิธีแฮกนา

ก่อนที่ชาวนาจะดำนา จะมีพิธีแฮกนา เริ่มจากการนำข้าว 4 ก้อนไปบะ เจ้าแม่โพสพ ชาวบ้านเรียกนางน้อยธรณี เพื่อให้นางโพสพดูแลข้าวในนามิให้เสียหาย พิธีแฮกนานั้นจะปลูกข้าว 9 ต้น แล้วมีคำพูดว่า

“ปลูกต้นหนึ่ง	จัวแม่ลาย
ปลูกต้นสอง	ควายเขาซ้อง
ปลูกต้นสาม	หม่องเก้ากำ
ปลูกต้นสี่	คำเก้าหมื่น
ปลูกต้นห้า	ข้าวหมื่นเงีย
ปลูกต้นหก	เมี่ยมานอนแฝงข้าง
ปลูกต้นเจ็ด	ข้างใหญ่วง
ปลูกต้นแปด	พายถุงคำขึ้นใส่เล่า
ปลูกต้นเก้า	เป็นเจ้าเพิ่นทั้งหลาย

หลังจากข้าว ขึ้นยั้งฉางแล้ว จะมีพิธีแก้บะเจ้าแม่โพสพ โดยนำข้าว 4 ก้อนไปแก้บะ แล้วเลี้ยงข้าวหวานเทวดาที่มารักษนา ซึ่งเครื่องเลี้ยงเทวดาประกอบด้วยข้าวหวาน 100 ก้อน ธง 2 หาง และทราย 2 กอง

(ทองใส แสงสุข : 27 พ.ย. 42)

3.3.5 ฮีดผัวคองเมีย

สามีภรรยาบางคู่ในหมู่บ้านแสงภา (ส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ) ยังถือฮีดคองผัวเมียและปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในวันพระ 8 ค่ำ 15 ค่ำ โดยภรรยาจะนำขันดอกไม้ ธูป เทียน กราบสามี 3 ครั้ง แล้วเอาผมหัดเกล้าสามี ในช่วงนี้สามีจะรับขันขมาแล้วอบรมสั่งสอน

ชาวบ้านเชื่อว่า การปฏิบัติฮีดคองนี้จะทำให้สามีภรรยารักและผูกพันต่อกันอย่างแน่นแฟ้น มีความสุขในชีวิตครอบครัว (ทองใส แสงสุข : 27 พ.ย. 42)

4. ความเชื่อและชะล่ำ

4.1 ความเชื่อเกี่ยวกับป่า

การล่าสัตว์

เมื่อชาวบ้านจะเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์หรือหาของป่า ชาวบ้านจะมีพิธีกรรมคือ พุดบอกผีป่า เทวดาอารักษ์ เพื่อเป็นการขอขมา และขอสัตว์ป่าว่า "เทวบุตรเทวดา ปุ๋ยาตายายลูกหลานมากินกวางกินฟาน อย่าชู้หวง แล้วอย่าว่าลูกบอกบ่เล่า ขอกินแต่ให้มันให้ไปกินบ้าน กินเมือง ให้มันได้ไปกินไปทาน"

การขอขมาหรือบอกกล่าวเช่นนี้ จะทำให้ผู้เข้าป่ามีความปลอดภัยจากเสือ และมีข้อห้ามในการเข้าป่าล่าสัตว์ คือ

ไม่ให้เล่าเรื่องเกี่ยวกับวัดวาอาราม เรื่องในหมู่บ้าน จะทำให้ผิดป่า

ไม่ให้พูดว่า "กินดีจัง ได้หลายจัง ได้เยอะจัง" แต่ให้พูดว่า "โอยบ่พอกิน อยากได้อีก 2 - 3 ตัว"

ไม่ให้พูดเสียงดัง ทะเลาะกันหรือด่ากันในป่า

(พัก ราชพรหมมา : 26 พ.ย. 42)

การเบิกป่า

เป็นพิธีกรรมที่กระทำก่อนขึ้นไปภูเขาหิน 4 ก้อน เพื่อขอขมาเทวดาอารักษ์ ภูตผีปีศาจ มิให้ทำร้ายผู้คนที่ไปทำบุญ แล้วส่งผลให้การทำบุญหิน 4 ก้อน นั้นไม่มีอุปสรรคปัญหาใด ๆ

ชาวบ้านจะมีเครื่องเบิกป่าคือ บุหรี่ หมาก ดอกไม้ ธูป เทียน และน้ำ 4 แก้ว แล้วมีคำพูดว่า

"เจ้าภูหลวงภูใหญ่เอ๋ย ให้รักษาลูกหลาน มือนี้น้า.....คน

มาเยี่ยมมายามปุ๋ยาเด้อ"

ชาวบ้านที่เข้าป่าจะระมัดระวังกิริยามารยาท การพุดคุย การส่งเสียง เพื่อมิให้รบกวนเจ้าป่าเจ้าเขา

(ทองใส แสงสุข : 26 พ.ย. 42)

การตัดไม้

การเข้าป่าเพื่อตัดไม้มาสร้างบ้าน ชาวบ้านจะมีความเชื่อว่า

ไม่ตัดไม้ในวันจันทร์ จะทำให้ลูกหลานล้มตาย บ้านเรือนร้อน ไม้จะต้องล้มไปทางทิศตะวันออก ไม่มีสิ่งกีดขวางใด (ทองใส แสงสุข : 27 พ.ย. 42)

ไม่ตัดไม้ในวันเข้าพรรษา เพราะเชื่อว่า เทวดาอารักษ์ จำพรรษา

ห้ามตัดไม้แยงเงา คือต้นไม้ริมตลิ่งมีเงาทอดลงไปในน้ำ
ไม้เครือคลุม คือไม้ที่มีเครือเถาวัลย์และไม้เล็ก ๆ ปกคลุม
ไม้เกียน้อง คือต้นไม้ที่มีกิ่งแตกแขนงเล็ก ๆ จากต้นไม้ใหญ่
ไม้แลบลั่น คือไม้ที่มีกิ่งตายบนยอด (สมบัติ ชิดทิศ : 26 พ.ย. 42)

4.2 ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ

จะพบพิธีกรรมเดียวที่แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านซาบซึ้งในพระคุณของต้นน้ำ
ลำธาร คือวันสงกรานต์จะพากันไปสรงน้ำพระถ้ำ ซึ่งเป็นต้นน้ำพา ชาวบ้านเชื่อว่า
บริเวณนี้มีเทวดารักษาดูแลคุ้มครองต้นน้ำ

(ทองใส แสงสุข : 26 พ.ย. 42)

4.3 ความเชื่อเกี่ยวกับผี

แม้ว่าชาวบ้านจะเชื่อว่า มิได้ถือผี แต่ชาวบ้านยังมีพิธีกรรมซึ่งสะท้อนความ
เชื่อเกี่ยวกับผีคือ การก่อเจดีย์ทรายและทำบุญหิน 4 ก้อน

ก่อนที่จะมีการสร้างพระธาตุดินแทน เชื่อว่าชาวบ้านนับถือผีให้ผีปกป้องคุ้มครอง
แล้วได้ขับไล่ผีออกจากหมู่บ้านไปอยู่ที่หิน 4 ก้อน ที่ภูสันทรายในเดือนเจ็ดทุก ๆ
ปีจะก่อเจดีย์ทราย สูงขนาดขอบเขวที่บริเวณข้างต้นไม้ใหญ่ใกล้สภาพาบ

นอกจากการก่อเจดีย์ทรายแล้ว การทำบุญหิน 4 ก้อน คือการทำบุญเลี้ยงผี
คือก่อนที่จะมีการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ชาวบ้านจะแต่งภาข้าวน้อย ให้ผีกิน
ก่อน ด้วยเชื่อว่า เป็นการทำบุญให้กับผีอีกด้วย

4.4 ความเชื่อในอานิสงส์ของพระธาตุดินแทน

พระธาตุดินแทนเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้านทั้งในยามดีและยาม
เคราะห์ร้ายโดยเชื่อว่าการได้ทำบุญในวันขึ้น 14 – 15 ค่ำ เดือน 12 และการถือ
ครองธาตุในวันพระ จะทำให้ตนเองและครอบครัวมีความสุข แม้จะย้ายที่อยู่ใหม่ แต่
ชาวบ้านก็กลับมาเพื่อทำบุญในวันดังกล่าว

ความศักดิ์สิทธิ์หรืออานิสงส์ของพระธาตุจะช่วยครอบครัว สัตว์เลี้ยง ให้
ร่มเย็นเป็นสุข รอดพ้นเคราะห์ร้ายเมื่อได้บะพระธาตุไว้

ชาวบ้านมักจะมาบะพระธาตุ ถ้าเกิดเหตุการณ์หรือกิจกรรมดังนี้

เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย หรือได้รับอุบัติเหตุอย่างกะทันหัน ในระหว่างการนำส่ง
โรงพยาบาล ญาติพี่น้องจะมาบะพระธาตุดินแทน เพื่อให้องค์พระธาตุช่วยคุ้มครองคน
ป่วยให้รอดพ้นจากความตาย

ก่อนจะปล่อยวัวเข้าไปเลี้ยงในป่า ชาวบ้านจะบะพระธาตุก่อน เพื่อให้สัตว์
นั้นปลอดภัยจากเสือและถูกขโมย (นาน ๆ จะมีสักครั้ง)

บุตรหลานจะเดินทางไปเล่าเรียนหรือการสอบแข่งขัน การบะพระธาตุจะทำให้
ให้ประสบความสำเร็จ

เมื่อบะพระธาตุแล้ว จะแก้บะ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12

4.5 ขะลำ

ชะลำ คือไม่ให้กระทำการสิ่งต่าง ๆ เพราะเชื่อว่าหากใครไม่ปฏิบัติหรือฝ่าฝืนชะ
ลำจะทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย หรือเกิดผลในทางร้าย

ชาวบ้านแสงภา ยังมีความเชื่อในชะลำต่าง ๆ ดังนี้

สตรีหลังคลอดบุตร จะไม่รับประทานหมูบ้าน ไช้ และไก่ จะทำให้แผล
อักเสบรับประทานได้แต่ปลา

ไม่หันบันไดและเสาบ้าน (ตอนที่ยกเสาเอก) ไปทิศหัวใจตาย (จะกำหนด
ตามวัน) และปลุกบ้านขวางดวงอาทิตย์

ไม่นั่งขวางบันได เพราะแขกไม่กล้าขึ้นบ้าน

ไม่เคลื่อนศพไปป่าช้าในวันพุธ

ไม่เอาข้าวเปลือกขึ้นยุ้งฉางในวันเสาร์ เพราะเชื่อว่าผีสงจะมากิน

(ทองใส แสงสุข. : 27 พ.ย. 42)

บ้านชำผักหนาม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

1. ประวัติการจัดตั้งหมู่บ้าน

หมู่บ้านชำผักหนาม เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ระหว่างหลักกิโลเมตรที่ 112 - 113 ถนนมลิวัลย์ สายขอนแก่น- เลย ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 201 ห่างจาก อ.ชุมแพ 30 ก.ม. มีเนื้อที่ทั้งหมด 3,800 ไร่ บริเวณที่ตั้งเป็นที่ราบเชิงเขา สูงกว่าระดับน้ำทะเล 300 เมตร มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับเขตอุทยานภูผาม่าน โดยมีแนวเขตเริ่มต้นจากตีนเขาภูลัง บริเวณพิกัดอาร์.ยู 148572 ไปตามถนนโสกลักไปทางทิศตะวันออกในแนวป่าชุมชน ผ่านบริเวณป่าอุดมธรรมตามแนวเขตที่ทำกินแปลงที่ 1 ข้ามถนนเข้าแนวเขตศูนย์พัฒนาเด็กเล็กไปตามแนวตีนเขาเข้าเขตวัดบ้านชำผักหนาม สิ้นสุดที่หนองน้ำชำผักหนาม บริเวณพิกัด อาร์.ยู 167549 ระยะทางประมาณ 4.5 กม.

ทิศตะวันออก ติดต่อแปลงที่ดินทำกิน โดยมีแนวเขตเริ่มต้นจากหนองน้ำชำผักหนามบริเวณพิกัด อาร์.ยู 167549 ไปตามแนวเขตวัดบ้านชำผักหนาม ข้ามถนนเข้าสู่หมู่บ้าน เข้าเขตแปลงสาธิต ไปตามแนวเขต สิ้นสุดที่แปลงเขตสาธิต บริเวณพิกัด อาร์.ยู 169544 ระยะทางประมาณ 0.9 กิโลเมตร

ทิศใต้ ติดต่อแปลงที่ดินทำกิน โดยมีเขตเริ่มต้นจากแปลงสาธิตบริเวณพิกัด อาร์.ยู 16869544 ไปตามแนวเขตแปลงสาธิต ไปตามแนวเขตหมู่บ้าน เข้าแนวเขตป่าชุมชน สิ้นสุดที่เขตป่าชุมชนตีนเขาภูผาขวาง บริเวณพิกัดอาร์.ยู 150549 ระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร

ทิศตะวันตก ติดต่อเขตอุทยานภูผาม่าน โดยเริ่มต้นจากตีนเขาภูผาขวาง บริเวณพิกัดอาร์.ยู 150549 ไปตามแนวตีนเขาภูผาขวาง ผ่านน้ำตกพลาญทอง ไปตามแนวเขตป่าชุมชน ผ่านอ่างเก็บน้ำหมู่บ้านไปตามแนวเขตโรงเรียน และแนวเขตที่ทำกิน แปลงที่ 1 เข้าเขตวัดป่าอุดมธรรมไปตามแนวตีนเขาภูผาขวาง สิ้นสุดที่ตีนเขาภูลัง บริเวณพิกัด อาร์.ยู 148572 ระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร

การตั้งชื่อของหมู่บ้านชำผักหนาม ตั้งตามชื่อผักชนิดหนึ่ง มีก้านเป็นหนามรับประทานได้ขอบขึ้นตามบริเวณชำ (ชำเป็นภาษาท้องถิ่น มีความหมายว่าพื้นดินที่มีความชุ่มน้ำ หรือน้ำขัง น้ำซึมโดยตลอด) ซึ่งบริเวณแถบนี้แวดล้อมไปด้วยภูเขาหินปูน

สลับซับซ้อนเป็นแนวยาว มีถ้ำหลายแห่งเช่น ถ้ำฤาษีนิมิต ถ้ำพ่อแก้ว ถ้ำแม่แก้ว ถ้ำวัด ถ้ำชำซีลิ่ง

นอกจากนั้น บริเวณหมู่บ้านชำผักหนาม อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ แหล่ง น้ำชาตลอดทั้งปี ซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดน้ำชาขึ้น ได้แก่ ชำบอน ชำเป้า ชำคุณ ชำซีลิ่ง ชำชันาค ตลอดจนมีน้ำตกสวยงามชื่อน้ำตกพลาญทอง ห่างจากหมู่บ้าน ประมาณ 500 เมตร

หมู่บ้านชำผักหนาม เพิ่งจะได้รับรองเป็นหมู่บ้านตามกฎหมายเมื่อวันที่ 28 เมษายน 2543 และมีประวัติการรวมตัว การต่อสู้ของชุมชนในระยะ 30 กว่าปี ดังนี้

ก่อนพ.ศ. 2505 มีราษฎรจากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน เช่น กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม นครราชสีมา อุดรธานี เลย เป็นต้น อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ตามบริเวณชำต่าง ๆ เพราะบริเวณแถบนี้มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ ดิน และสัตว์ป่าต่าง ๆ และรวมตัวกันในนามหมู่บ้านชำแคน

พ.ศ.2505 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นได้มีคำสั่ง ย้ายบ้านชำแคนออกจากพื้นที่ เพื่อเตรียมประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติดงลาน ชาวบ้านได้กระจัดกระจายออกจากพื้นที่เป็นครั้งแรก

พ.ศ.2508 มีประกาศให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติดงลาน ในการประกาศครั้งนี้ กระทบกระเทือนชาวบ้านซึ่งทำกินในเขตบริเวณนี้หลายอำเภอ ได้แก่ อ.สีชมพู อ.ชุมแพ อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น และอ.ภูกระดึง จ.เลย

หลังการประกาศเขตอุทยานแล้ว ชาวบ้านก็กลับเข้ามาทำกินตามไร่นาของตน (ที่ทำกินช่วงก่อนอพยพ พ.ศ. 2505) แล้วตั้งบ้านเรือนตามชำต่าง ๆ เช่น ชำบอน ชำคุณ ชำผักหนาม ระหว่างนี้กลุ่มเครือข่ายติดก็อพยพเข้ามาทำกินเพิ่มเติม

พ.ศ. 2529 ทหารพรานกองร้อยที่ 10 กรมทหารพรานที่ 25 ได้รวบรวมชาวบ้านที่อาศัยตามชำต่าง ๆ เข้ามารวมกันอยู่ในบริเวณชำผักหนาม ประมาณ 280 ครอบครัว โดยมีเหตุผลเพื่ออำนวยความสะดวกดูแล การปกครอง ประกอบกับบริเวณนี้เป็นเขตพื้นที่สีชมพู มีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย นับเป็นการอพยพครั้งที่ 2 ของชาวบ้าน และชาวบ้านได้รับการสนับสนุนส่งเสริมการตั้งบ้านเรือน การขยายพื้นที่เพาะปลูก เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจการส่งออก

พ.ศ.2534 รัฐบาลโดยการนำของพลเอกสุจินดา คราประยูร ได้ดำเนินการตามนโยบายป่ป่ไม่แห่งชาติ ปี 2528 คือจัดโครงการ จัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม(คจก.)

โครงการนี้ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านชำผักหนามคือ ถูกบังคับให้อพยพโยกย้ายไปอยู่บ้านเทพชมพู่บ้านเทพประทาน ในเขต อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น ซึ่งอยู่ห่างจากที่ทำกินเดิม 30ก.ม. ระยะเวลาการขนย้ายตั้งแต่ 17 เมษายน 2534 - กลางเดือนพฤษภาคม ในปีเดียวกัน

เมื่อเข้าไปอยู่บ้านเทพประทาน - บ้านเทพชมพู่ ก็ได้รับการจัดสรรที่ทำกินสำหรับครอบครัว ซึ่งเดิมมีที่ดินจำนวนไม่มาก จะได้รับจำนวน 7 ไร่ และ 15 ไร่ สำหรับครอบครัวซึ่งเคยมีที่ดินทำกินมาก แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านคือ เกิดความขัดแย้งกับราษฎรซึ่งเป็นเจ้าของเดิม ทำให้ชาวบ้านชำผักหนามบางส่วนไม่พอใจ ร่วมมือกับราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ คจก.ในภาคอีสาน เดินขบวนคัดค้านโครงการ คจก. ครั้งนั้นเดินทางถึง อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมาเน้นเป็นการอพยพออกจากพื้นที่ ครั้งที่ 3 ครั้งนี้ชาวบ้านถือว่า มีความรุนแรง ถูกบังคับ ชูเชิญจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ได้รับความยากลำบากจากการขนย้าย เพราะเป็นช่วงฤดูฝน และเมื่อไปถึงที่ทำกินใหม่แล้วก็ขัดแย้งกับเจ้าของเดิม ขัดสนในการประกอบอาชีพ ราษฎรส่วนหนึ่งต้องอพยพไปใช้แรงงานในเมืองใหญ่ ทำให้ครอบครัวพลัดพรากจากกัน เกิดปัญหาครอบครัวและชุมชนตามมา

พ.ศ. 2535 - 2536 เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม 2535 รัฐบาลโดยการนำของนายอานันท์ ปันยารชุน ได้มีมติยกเลิกโครงการคจก. และให้ชาวบ้านที่ประสงค์จะกลับเข้าที่ทำกินเดิม กลับเข้าที่ทำกินเดิมได้แต่ช่วงที่ชาวบ้านทยอยกลับ เกิดความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น คือ กรมป่าไม้ และเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ซึ่งไม่ต้องการให้ชาวบ้านอพยพกลับ

แกนนำของชาวบ้านประมาณ 17 ครอบครัว ได้ตัดสินใจบุกเข้าไปตั้งบ้านเรือน และชาวบ้านอื่น ๆ ก็ตามเข้าไป ถูกทางราชการแจ้งจับในข้อหาบุกรุก และทำลายทรัพย์สินของทางราชการ

เดือนเมษายน 2536 ชาวบ้านเตรียมดินปลูกพืชในที่ทำกิน ขณะเดียวกันก็ได้รับการขัดขวางจากเจ้าหน้าที่อุทยาน แต่ก็ไม่สามารถตัดทอนชาวบ้านได้

พ.ศ.2537 ชาวบ้านนำเรื่องการฟ้องร้องเข้าร้องเรียนกับรัฐบาล และในที่สุด
เรื่องราวความขัดแย้งกับอุทยานก็สงบลง

พ.ศ.2538 – 2542 ชุมชนข้าฝักหนามได้มีมติกับอุทยานแห่งชาติในการ
กำหนดแบ่งเขตที่ทำกินอย่างชัดเจน และชุมชนได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดสรร
ทรัพยากร จัดตั้งองค์กรเพื่อปกครองตนเอง และร่วมมือกับองค์กรทั้งภาครัฐและ
เอกชนเพื่อพัฒนาตนเอง ดังนี้

1) โครงการพัฒนาและฟื้นฟูป่าดงลาน ให้แนวคิด ประสานงานกับองค์กร
ต่าง ๆ ข้อมูลการรวมกลุ่มของชุมชน ทิศทางเป้าหมายในการจัดการทรัพยากร

2) โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนภาคอีสานให้การสนับสนุน
การอบรมสัมมนา ศึกษาดูงาน ให้ความรู้แก่ชุมชน

3) โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ บทบาทการให้ความรู้วิชาการที่เป็น
กฎหมาย นโยบาย ที่มีผลกระทบต่อชุมชน

4) ศูนย์ฝึกอบรมวนเกษตรชุมชน (RECOFTC) เป็นหน่วยงานสนับสนุนทาง
วิชาการองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้,ข้อมูล

5) ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบท และเพื่อน เป็นผู้สนับสนุนส่งเสริมกระบวนการ
เรียนรู้ขององค์กรชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ,ข้อมูล

6) เครือข่ายองค์กรชาวบ้านภาคอีสานให้ความรู้กระบวนการ แลกเปลี่ยน
ประสบ การณ์กำลังใจ

7) อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ให้ความร่วมมือกรณีเกิดการละเมิดกฎ
ระเบียบ กฎหมายที่นอกเหนือการจัดการของชุมชน

8) กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม จัดอบรม ความร่วมมือรัฐ องค์กร
ชาวบ้าน

9) ทหาร ตำรวจ ร.8 พัน 2 ค่ายรามสูรย์ จังหวัดอุดรธานี อบรม รสทป.

10) มูลนิธิรัฐบุรุษพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ช่วยเหลืองบประมาณในการ
จัดทำโครงการอนุรักษ์ตามทฤษฎีใหม่ของในหลวง

พ.ศ. 2543 หมู่บ้านข้าฝักหนาม ได้รับการรับรองเป็นหมู่บ้านตามกฎหมาย
ตามประกาศจังหวัดขอนแก่น ลงวันที่ 28 เมษายน 2543 ในรัฐบาลนายชวน หลีกภัย
นายกรัฐมนตรี ให้เป็นหมู่ที่ 11 บ้านข้าฝักหนาม ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ
จ.ขอนแก่น

จากประสบการณ์การรวมตัว การต่อสู้ การจัดระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคม และการจัดสรรทรัพยากรเป็นผลสำเร็จ ทำให้ชุมชนข้าฝักหนาม มีความเข้มแข็ง เป็นตัวอย่างแก่ชุมชนอื่นอย่างยิ่ง

2. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

2.1 อาชีพของประชากร

ประชากรของหมู่บ้านข้าฝักหนาม ประมาณ 83 ครอบครัว มีอาชีพเกษตรกรรม ในรูปแบบวนเกษตร การเกษตรแบบผสมผสาน กล่าวคือในแปลงเกษตรจะปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น เช่น ลำไย มะม่วงฝรั่ง แต่ในระหว่างที่ปลูกพืชยืนต้นยังได้ไม่รับผลผลิต ก็จะมีปลูกพืชเชิงเดี่ยวผสมผสาน ได้แก่ ข้าวโพดถั่ว งา และชุดบ่อเลี้ยงปลาเพื่อรับประทานในครัวเรือน หรือขาย

นอกจากนั้น ชาวบ้านได้แบ่งพื้นที่ที่ได้รับจัดสรรส่วนหนึ่งบุกเบิกเป็นที่นา ทำให้ชาวบ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น เพราะไม่ได้ซื้อข้าวบริโภค

ผลิตผลการเกษตร จะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาซื้อในหมู่บ้าน ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรมีแหล่งตลาดที่แน่นอน และผลผลิตนำออกสู่ตลาดทุกวัน ทำให้มีรายได้ในครอบครัวดีขึ้น

2.2 การรวมกลุ่ม และระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน

หลังจากชุมชนข้าฝักหนาม มีอิสระในการตั้งถิ่นฐานในเขตอุทยานภูผาม่าน ชุมชนได้พิสูจน์ตนเองในการจัดการทรัพยากร การปกครองตนเองโดยไม่พึ่งพารัฐ เพราะเป็นหมู่บ้านฝักของหมู่บ้านหนองโก ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น

ชุมชนตระหนักว่า การทำงานเป็นกลุ่ม จะสร้างความสามัคคี ได้รับความไว้วางใจจากชุมชน และชุมชนจำเป็นต้องมีระเบียบ กฎเกณฑ์ เป็นบรรทัดฐานของชุมชน เพื่อความสงบสุขภายใน

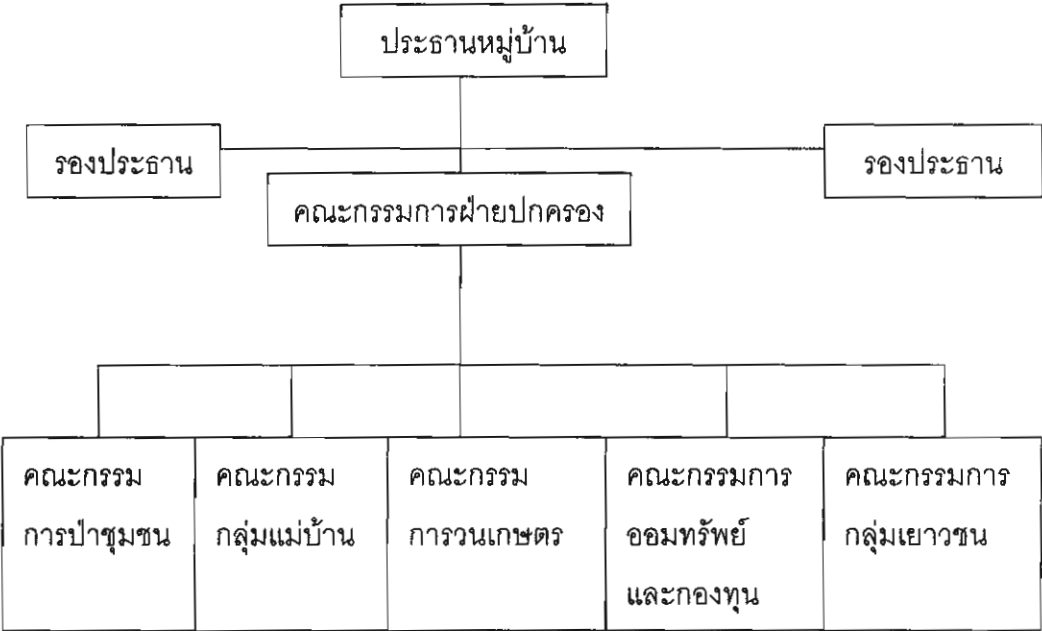
ชุมชนข้าฝักหนามได้รวมกลุ่ม และสร้างกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ของชุมชนดังนี้

2.2.1 การรวมกลุ่ม

ก่อนจะได้รับการประกาศเป็นหมู่บ้านตามกฎหมาย ในปี 2543 ชุมชนชำผักหนาม ปกครองดูแลตนเองโดยจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นมีวัตถุประสงค์คือ เพื่อดูแลความสงบเรียบร้อยภายในชุมชนและพัฒนาหมู่บ้าน องค์กรชุมชนแต่ละชุด อยู่ในวาระ 2 ปี แล้วมีการเลือกตั้งใหม่จากสมาชิกของชุมชน

ชุมชนชำผักหนาม มีประธานองค์กรชุมชน คนแรกคือ นาย ดาวเรือง หาวอง มีคณะกรรมการ 11 คน คนที่สองคือ นายสมจิตร เอกวารีย์ มีคณะกรรมการ 13 คน ประธานคนที่ 3 คือ นายสวิง เพี้ยซ้าย มีคณะกรรมการ 15 คน และได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน นับเป็นสมัยที่สอง

โครงสร้างองค์กรชุมชน (ก่อนได้รับการประกาศเป็นหมู่บ้าน)

(จัดตั้งหลังได้รับประกาศเป็นหมู่บ้าน)

องค์การชุมชนได้จัดสรรที่ดิน โดยแบ่งที่ดินทำกิน 1,412 ไร่ ป่าชุมชน 230 ไร่ ที่วัด โรงเรียนในการจัดสรรที่ดินทำกินใช้มติในชุมชนว่า ใครเคยมีมากกว่า 25 ไร่ จะได้รับการจัดสรรจำนวน 25 ไร่ และใครเคยมีที่ดินน้อยกว่า 25 ไร่หรือไม่เคยมีเลย ได้รับการจัดสรร 15 ไร่ ส่วนที่อยู่อาศัยได้รับการจัดสรรครอบครัวละ 2 งาน

คณะกรรมการป่าชุมชน

มีหน้าที่ดูแลรักษาป่าชุมชน ริเริ่มกระบวนการต่าง ๆ มาหนุนเสริมป่าชุมชน ประสานกับส่วนราชการ องค์กรเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ ร่วมกับชาวบ้าน ออกระเบียบป่าชุมชน

ผลการดำเนินงาน สามารถกันแนวเขตป่าชุมชน 150 ไร่ แนวป่ากันชน 20 ไร่ ในปี 2537 สำรวจแนวป่าชุมชน ปลุกป่าในเขตป่ากันชน และป่าชุมชน จนสามารถทำแนวกันไฟรอยเขตป่าชุมชน และป่ากันชนได้ ในปี 2540 - 2541 อบรมศึกษาดูงานเผยแพร่ข่าวสารป่าชุมชนตั้งแต่ปี 2537 - 2542 และร่วมผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน ปี 2540 - 2542

คณะกรรมการกลุ่มแม่บ้าน

จัดตั้งขึ้นเพื่อรวมกลุ่มแปรรูปผลิตผลทางการเกษตร ผลการดำเนินงานคือ จัดทำศูนย์ของกลุ่มสตรี และกองทุนหมุนเวียนภายในกลุ่ม ฝึกอบรมการแปรรูปการเกษตร จัดทำหน่อไม้อัดبيب และทำอาหารสำหรับแขกที่มาศึกษาดูงานในชุมชน

คณะกรรมการกลุ่มวนเกษตร

จัดตั้งขึ้นเพื่อส่งเสริมผลักดันให้ชุมชนปรับเปลี่ยนจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เป็นการเกษตรแบบยั่งยืน วนเกษตรและเกษตรผสมผสาน จัดการกองทุนเกษตรทางเลือก และประสานทรัพยากรกับหน่วยงานของรัฐในการหนุนส่งเสริมงานเกษตรของชุมชน

ผลการดำเนินงานคือ ศึกษาดูงานเกษตรยั่งยืน ประสานมูลนิธิพลเอกเปรม ตินสุลลานนท์ โครงการฟื้นฟูอาชีพ ขุดบ่อน้ำในการเกษตร สนับสนุนพันธุ์ไม้ผลแก่สมาชิกชุมชน 780 ไร่ และกำหนดกฎระเบียบในการยืมกองทุนในชุมชน

คณะกรรมการกลุ่มเยาวชน

มีบทบาทหน้าที่ ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน แต่เท่าที่ผ่านมาคณะกรรมการกลุ่มนี้ ปรับเปลี่ยนประธานกรรมการบ่อย ๆ ยังไม่ได้ดำเนินกิจกรรมเฉพาะกลุ่มมากนัก

คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์และกองทุน

ตั้งขึ้นเพื่อเป็นสถาบันการเงิน ช่วยเหลือกันภายในชุมชน ด้านเงินทุน การเกษตรการดำเนินงานที่ผ่านมา ได้รวบรวมกลุ่ม ประสานเกษตรกรในชุมชน จัดทำ กองทุนปฎิ จัดออมทรัพย์ทุก 6 เดือน

2.2.2 ระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน

กฎเกณฑ์การจัดการป่าและป่าชุมชน

กฎระเบียบของชุมชน

ชุมชนจำักหนามได้สร้างกฎระเบียบของชุมชน หรือธรรมเนียมของหมู่บ้านเพื่อความสะดวกของชุมชน และสนองนโยบายของชุมชน กฎระเบียบของชุมชนนี้เขียนไว้ที่บริเวณกลางบ้าน หรือละดือบ้าน จำนวน 10 ข้อ คือ

1 ห้ามหรือชักนำผู้อื่นตัดไม้ทำลายป่า และล่าสัตว์ในพื้นที่อุทยาน โดยเด็ดขาดฝ่าฝืนปรับ 500 บาท จนถึงตามที่กฎหมายกำหนดสูงสุด

2 ห้ามบุกรุกพื้นที่เพิ่มเติม หรือชักนำผู้อื่นมาบุกรุก ฝ่าฝืนต้องให้ออกจากหมู่บ้านภายใน 7 วัน

3 ห้ามนำที่ดินซึ่งได้รับมอบจากทางราชการไปจำนอง หรือให้เช่า หรือขายโดยเด็ดขาด ฝ่าฝืนต้องถูกยึดที่ทำกินคืนให้กับส่วนกลาง โดยคณะกรรมการเป็นผู้พิจารณา

4 บุคคลภายนอกที่เข้ามาในชุมชน จะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบ โดยเคร่งครัดเช่น การนำสัตว์เข้ามาเลี้ยงในเขตอุทยาน และล่าสัตว์เก็บหาของป่า ฝ่าฝืนต้องถูกดำเนินการตามกฎหมาย และญาติพี่น้องหรือผู้ชักนำจะได้รับพิจารณาโทษตามสมควร

5 ห้ามมีสิ่งเสพติดผิดกฎหมายไว้ในครอบครองโดยเด็ดขาด ฝ่าฝืนต้องถูกคว่ำบาตรจากชุมชน และถูกประณาม ถูกตัดสิทธิไม่ได้รับความช่วยเหลือใด ๆ ทั้งสิ้น

6 ห้ามเล่นการพนันทุกชนิด ฝ่าฝืนปรับ 500 – 1,000 บาท

7 บุคคลในครอบครัวใดลักขโมย ครอบครัวนั้นจะต้องถูกปรับ

5 เท่าของทรัพย์สินที่ขโมย กับต้องถูกประณาม และถูกตัดสิทธิทุกอย่างที่มีในชุมชน มีกำหนด 5 ปี

8 ผู้ใดก่อการวิวาท ฝ่าฝืนปรับ 500 – 2,000 บาท

9 ผู้ใดสร้างความเสื่อมเสียชื่อเสียงให้กับหมู่บ้าน ฝ่าฝืนจะต้องพิจารณาโทษตั้งแต่ 500 - ขึ้นออกจากหมู่บ้าน

10 ปัญหาใดที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งจะทำให้เกิดความเสียหายแก่ชีวิต และทรัพย์สินของบุคคลในหมู่บ้าน หรือความเสียหายอื่น ๆ แก่หมู่บ้าน ให้กรรมการพิจารณาตามระบบของศาลหมู่บ้าน

ป่าชุมชนเป็นป่าอนุรักษ์ เพื่อประโยชน์ใช้สอยในหมู่บ้าน มีพื้นที่ 230 ไร่ ในบริเวณป่าชุมชนจะมีศาลปู่หลุบ เป็นศาลปู่ตาประจำหมู่บ้าน และมีน้ำตกพลาญทอง มีความสวยงาม ร่มรื่นชุมชนได้สร้างกฎเกณฑ์ในการใช้ป่าร่วมกันคือ

- 1) ห้ามตัดไม้ในเขตป่าชุมชนอย่างเด็ดขาด
- 2) ยกเว้นได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน
- 3) ห้ามจุดไฟเผาป่า เผ้วถาง ฝ่าฝืนปรับ 1,000 บาท
- 4) ห้ามล่าสัตว์และจับสัตว์ทุกชนิดในเขตป่าชุมชน
- 5) การเก็บเห็ด ไข่มดแดง ชูดม่น ยาสมุนไพรสามารถหาได้
- 6) หากมีผู้ฝ่าฝืน จะได้รับโทษตามระเบียบที่กำหนด

ส่วนป่าอื่น ๆ นอกเหนือป่าชุมชนมีกฎเกณฑ์คือ ห้ามตัดไม้ทำลายป่าและในช่วงฤดูฝน ชุมชนจะร่วมกันถางแนวกันไฟ เป็นการอนุรักษ์ป่าอีกทางหนึ่ง

การสร้างกฎเกณฑ์เพื่อรักษาป่าด้วยมีจุดประสงค์ว่า คนต้องอยู่กับป่าการใช้ประโยชน์ต้องรักษาป่า เพื่อเป็นแหล่งใช้สอย แหล่งท่องเที่ยว รักษาเพื่อเป็นมรดกของประเทศ

การต้อนรับแขก

เมื่อมีแขกเข้ามาศึกษาดูงานในหมู่บ้าน จะมีคณะกรรมการ (องค์กรชุมชน) มีหน้าที่ดูแล ให้ความรู้แก่คนที่เข้ามา และกลุ่มแม่บ้านจะทำอาหารต้อนรับแขก หากแขกจะพักค้างคืน คณะกรรมการจะแบ่งแขกไปพักตามบ้านต่าง ๆ หลังละ 2 - 3 คน และมีค่าตอบแทนให้เจ้าของบ้านเพื่อเป็นค่าน้ำค่าใช้สอยต่าง ๆ หลังละ 100 – 200 แล้วแต่กรณี

เมื่อได้รับคำตอบแทนจากคณะที่เข้ามาศึกษาดูงานหลังจากหักค่าใช้จ่ายแล้วเงินจะเก็บรวบรวมไว้เป็นกองกลาง

กฎระเบียบของการทำการเกษตร(นโยบายชุมชน)

หลังจากชาวบ้านเข้ามาอยู่ในพื้นที่ปี 2536 ชาวบ้านได้รับการจัดสรรที่อยู่อาศัย ที่ทำกินแล้ว ชุมชนข้าฝักหนามได้มีสัตย์ปฏิญาณกับรัฐว่า จะไม่บุกรุกป่าอีกต่อไป ที่ดินที่ได้รับจะไม่ขาย เปลี่ยนผู้ครอบครอง และจะต้องปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น (วนเกษตร) โดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมี

การปลูกพืชในแปลงเกษตรนั้น มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปตามความพร้อมของแต่ละครอบครัว ขณะเดียวกันก็ศึกษาวิธีการปลูก การดูแล เมื่อเกษตรกรมีปัญหาก็จะจับกลุ่มเสวนาเรียนรู้การแก้ปัญหาาร่วมกัน เพื่อสรุปเป็นบทเรียนเสมอ หากปัญหารุนแรงเกินกว่ากำลังของชุมชนจะแก้ไขได้ ก็ประสานกับหน่วยงานอื่นต่อไป

2.3 ปัญหาของชุมชนและกระบวนการแก้ปัญหา

ชุมชนข้าฝักหนาม ประสบปัญหาเนื่องจาก พื้นที่ทำกินอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ ผู้คนอาศัยอยู่ร่วมกันมาจากหลายจังหวัด และการก่อตั้งชุมชนได้ผ่านกระบวนการต่อสู้การขัดแย้งกับรัฐหลายครั้ง ชุมชนมิได้มีฐานะหมู่บ้านเป็นเอกเทศแต่เป็นเพียงหมู่บ้านแฝกในนามหมู่บ้านหนองโก ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น ทำให้ขาดสิทธิในการจัดสรรงบประมาณจากราชการ เพื่อพัฒนา แต่ชุมชนก็แสวงหาทางออกของการแก้ปัญหาด้วยตนเอง

แม้ว่าพ.ศ. 2543 หมู่บ้านข้าฝักหนามได้รับการรับรองเป็นหมู่บ้านตามกฎหมายจากกระทรวงมหาดไทยแล้วก็ตาม แต่ชุมชนยังประสบปัญหาอย่างต่อเนื่องดังนี้

2.3.1 ปัญหาการขาดกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน

เนื่องจากหมู่บ้านข้าฝักหนาม ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ประชาชนจึงไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกินของตน ซึ่งที่ดินดังกล่าวได้จัดสรรแบ่งตามข้อตกลงคือครอบครัวละ 15 ไร่ และ 25 ไร่

การขาดเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกินนี้เป็นผลให้ขาดความเชื่อมั่นในการดำเนินชีวิตเพราะในอดีตชาวบ้านถูกรัฐบังคับให้อพยพถึง 3 ครั้ง แต่ปัจจุบันนี้

หมู่บ้านได้รับการรับรองจากรัฐแล้ว ปัญหานี้คงผ่อนคลายลงบ้าง กลยุทธ์สร้างความมั่นใจในการตั้งถิ่นฐานอีกประการคือการปลูกพืชยืนต้นในที่ดินทำกินของตนตามข้อตกลงที่ให้ไว้กับรัฐ ซึ่งถือเป็นการครอบครองพื้นที่ทำกินอีกวิธีหนึ่ง

2.3.2 ปัญหาสาธารณสุขปกเ

เนื่องจากเป็นหมู่บ้านในเขตอุทยาน ห่างจากถนนสาย 201 ประมาณ 5 กม.และเป็นหมู่บ้านที่เพิ่งได้รับการรับรองจากราชการทำให้ชุมชนประสบปัญหาสาธารณสุขหลายประการ ได้แก่

1) ถนนเข้าสู่หมู่บ้าน

แม้ว่าระยะทางจากทางหลวงสาย 201 (เลย-ขอนแก่น) ถึงหมู่บ้านระยะทางเพียง 5 ก.ม. แต่สภาพถนนผ่านป่าอุทยานเป็นดิน พอถึงฤดูฝนถนนจะแฉะเป็นโคลนตมการคมนาคมลำบากต่อการขนส่งผลผลิตผลการเกษตรและเมื่อคนในชุมชนเจ็บไข้ได้ป่วย มีความยากลำบากในการเดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาล

2) ไฟฟ้า

ปัจจุบันนี้หมู่บ้านชำผักหนามไม่มีไฟฟ้าใช้แม้จะห่างจากที่ทำการอุทยานเพียง 200 เมตร ชุมชนแก้ปัญหาโดยการใช้เครื่องปั่นไฟเมื่อมีแขกเข้ามาในหมู่บ้าน

3) ไม่มีสถานเอนามัยในชุมชน

การขาดสถานเอนามัยในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยขั้นพื้นฐาน การแก้ปัญหาของชุมชนคือ การใช้ภูมิปัญญาในท้องถิ่นด้านสมุนไพรจากป่าชุมชน รักษาตามวิธีการดั้งเดิม

4) ขาดการรับรู้ข่าวสาร

เนื่องจากชุมชนไม่มีไฟฟ้า ทำให้การรับรู้ข่าวสารภายนอกไม่สะดวกการแก้ปัญหาของชุมชนคือ เมื่อผู้นำได้ข้อมูลข่าวสารจากรัฐก็จะประชุมประชาสัมพันธ์แจ้งข้อมูลข่าวสารให้ประชาชนทราบ

2.3.3 ปัญหาที่เกิดจากหน่วยงานของรัฐ

ชุมชนชำผักหนามมีประวัติการรวมตัว และการจัดตั้งชุมชนแตกต่างจากชุมชนอื่น เหตุการณ์ที่กระทบต่อความรู้สึกของชาวบ้านคือ การอพยพเมื่อ พ.ศ.2534 ไปที่บ้านเทพประทาน-บ้านเทพชมพู่ อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น ชาวบ้าน

ผิดหวังเมื่อรัฐไม่ปฏิบัติตามสัญญา เกิดปัญหาขัดแย้งกับเจ้าของที่ทำกินเดิม ปล่อยให้ชาวบ้านแก้ปัญหาเอง เมื่อกลับเข้ามาอยู่ในพื้นที่ทำกินเดิม เมื่อโครงการ คจก.ยกเลิก ก็ถูกรัฐขัดขวาง

ทรงคนะที่คนในชุมชนมีต่อรัฐคือความไม่ไว้วางใจ ความรู้สึกว่ารัฐใช้ระบบสั่งการขู่เข็ญมากกว่าการประสานอย่างประนีประนอม ตัวอย่างเหตุการณ์หรือกิจกรรมที่สะท้อนปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชน เช่น

ทหารเข้ามาในชุมชนเพื่อปฏิบัติโครงการ ระยะเวลา 3 เดือน โดยเข้ามาตามโครงการมูลนิธิพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งมอบงบประมาณสนับสนุนกองทุนหมู่บ้าน 2 ล้านบาท ชาวบ้านมีความรู้สึกอยู่ในสถานะจำยอม เพราะระยะเวลานาน และสั่งการให้ชาวบ้านทำตามนโยบาย เช่น

ให้ชาวบ้านปลูกถั่วเหลือง โดยจัดหาเมล็ดพันธุ์ และปุ๋ยเคมีมาให้ ซึ่งขัดกับนโยบายของชุมชนที่ต้องการลดสารเคมี ทหารเข้ามามีส่วนร่วมกับการจัดการทรัพยากร ซึ่งการจัดทรัพยากรเป็นมติของคณะกรรมการหมู่บ้าน

จะเห็นว่าชาวบ้าน(ชุมชน) จะถูกครอบงำทางความคิด ทำให้ขาดอิสระในการปฏิบัติ และตัดสินใจ กลยุทธ์ในการประสานของทหารคือ ประสานเพียงผู้นำบางกลุ่ม ไม่ประสานทั้งหมด และไม่ประสานกับกลุ่มเดิม

ชาวบ้านคิดว่า รัฐขาดความจริงใจ เข้ามาทำงานในชุมชนเพื่อหวังผลประโยชน์มิใช่การพัฒนา ตัวอย่างเช่น ให้ชาวบ้านเลี้ยงปลาเพื่อบริโภคในครอบครัว โดยการขุดสระแล้วใช้พลาสติกกรองรับน้ำ ชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือ คือ ซื้ออุปกรณ์เอง ทหารขนน้ำมาเติมลงสระให้ ซึ่งชาวบ้านคิดว่าเป็นการพัฒนาไม่ยั่งยืน เพราะสระน้ำไม่คงทนเหมือนธรรมชาติ

หากเปรียบเทียบยุทธการเข้ามาปฏิบัติงานของรัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ที่เข้ามาในชุมชน ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือกับองค์กรเอกชนด้วยความเต็มใจมากกว่า อาจเป็นเพราะว่าองค์กรพัฒนาเอกชนเน้นการเรียนรู้ให้ชาวบ้านค้นพบตนเองมิใช่สั่งการ คือให้ความรู้ แนวคิด ข้อมูลข่าวสาร สร้างความมั่นใจในการดำรงชีพอยู่ในพื้นที่มากกว่าการให้ในสิ่งที่ป็นรูปธรรม

2.3.4 กระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน

เป็นที่ยอมรับแล้วว่า ชุมชนข้าผักหนามเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง สามารถจัดการชุมชนและจัดการทรัพยากรได้เป็นผลสำเร็จ หน่วยงานของรัฐและเอกชนเข้าไปพัฒนาให้ความรู้แนวคิดทำให้ชุมชนทบทวนอดีต และได้เรียนรู้วิธีการที่จะจัดการชุมชนของตนให้มีระเบียบ มีความเข้มแข็งทั้งเชิงรับและเชิงรุก

จากปัญหาที่ชุมชนประสบ ชุมชนได้แสวงหากระบวนการแก้ปัญหา คือ

1) การคัดเลือกผู้นำ

บทเรียนจากการคัดเลือกผู้นำของชุมชนในอดีตซึ่งเป็นผู้นำเดิยวนั้น มีอำนาจการตัดสินใจโดยมิได้ผ่านกระบวนการพิจารณาตรวจสอบทำให้ขาดความโปร่งใส อาจเป็นเครื่องมือของบุคคลอื่นได้ง่าย ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบ ชุมชนจึงแก้ปัญหาการเลือกผู้นำกลุ่ม แทนผู้นำเดี่ยว เพื่อสร้างกระบวนการตรวจสอบการตัดสินใจการทำงานตรงตามถนัดและสร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชน (กระบวนการถ่วงดุลอำนาจ)

นอกจากการคัดเลือกผู้นำลักษณะกลุ่มแล้ว การคำนึงถึงคุณสมบัติซึ่งอาศัยกาลเวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ก็เป็นคุณสมบัติหนึ่งในการพิจารณาคัดเลือกผู้นำ

ชุมชนข้าผักหนามได้คัดเลือกผู้นำที่มีคุณสมบัติดังนี้

มีความเป็นธรรม ยุติธรรม รู้ถูกผิด สามารถไกล่เกลี่ยปัญหาขัดแย้งในชุมชนได้

มีความเสียสละ เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

มีความพร้อมในเรื่องส่วนตัว เป็นที่นับถือและไว้วางใจจากชุมชน

บุคลิกมีความเป็นผู้นำ(ภาวะผู้นำ) มีประสบการณ์ร่วมกันในชุมชน และมีองค์ความรู้เหมาะสมกับงาน

จากคุณสมบัติดังกล่าว ชุมชนได้เลือกผู้นำ ดังตัวอย่าง

กระบวนการต่อสู้ ความยุติธรรม ชุมชนเชื่อมั่น พ่อจิต เอกวารี และพ่อมุกเพราะพ่อจิตมีจุดยืน มีอุดมการณ์เป็นของตน ไม่ยอมให้ใครเอาเปรียบและไม่เอาเปรียบใคร รักความยุติธรรม ส่วนพ่อมุก มีจุดยืน แนวคิด เป็นของตัวเอง การพูดจา มีลักษณะประนีประนอมทำได้ทุกเรื่อง แต่บทบาทอาจไม่เด่น

การเกษตรชุมชนมอบหมายให้พ่อจิต และพ่อมุก

การประสานงานกับองค์กรภายนอก ชุมชนเชื่อมั่นพ่อสรวง เพียชัย เพราะมีความอาวุโส เป็นธรรม บุคลิกการพูดจาสุภาพอ่อนโยนเป็นมิตร ชุมชนให้ความไว้วางใจเป็นประธานของชุมชนถึง 2 สมัย (คนปัจจุบัน)

ด้านการจัดการข้อมูลชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความไว้วางใจ ความรอบคอบละเอียดถี่ถ้วน ชุมชนมอบให้นายอดุลย์ คำแรงสิงห์ ซึ่งเป็นคนหนุ่ม เรียนรู้เร็ว มีความคล่องตัวหลายด้าน เช่น การจัดบันทึกข้อมูล การจัดเก็บหลักฐาน และการนำเสนอ

2) กระบวนการตรวจสอบ

สืบเนื่องจากชุมชน เคยใช้ผู้นำเดี่ยว อำนาจการตัดสินใจของบุคคลคนเดียวขาดการกลั่นกรองพิจารณาจากคณะกรรมการ อาจนำไปสู่การตัดสินใจที่ผิดพลาด ไม่โปร่งใส

ชุมชนเข้าฝึกหนามแก้วปัญหาโดยการตั้งผู้นำกลุ่ม ทำงานเป็นทีม แบ่งงานตามความสามารถ มีกระบวนการตรวจสอบทุกขั้นตอน มีการตั้งกฎเกณฑ์ การตั้งกติกาชุมชนร่วมกันส่งผลให้การทำงานมีความโปร่งใส รอบคอบขึ้น ได้รับความไว้วางใจ และตั้งใจทำงานมากขึ้นเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง

การรับรู้ข่าวสารและการกระจายข้อมูล

เมื่อชาวบ้านหรือผู้นำได้ข้อมูลข่าวสาร จะนำมาปรึกษาหารือ คิด วิเคราะห์ โดยคณะกรรมการหมู่บ้าน ข่าวสารใดมีความสำคัญจำเป็นต้องประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านทราบคณะกรรมการจะประสานผ่านผู้นำกลุ่ม หรือคณะกรรมการคุ้ม และอาจใช้เวทีชาวบ้านปรึกษาหารือ เพื่อตัดสินใจร่วมกัน

กระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน

เป็นการสร้างความตระหนัก และให้ความสำคัญ เสมอภาคกับสมาชิกในชุมชน มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน โดยการแสดงความคิดเห็นเสนอแนะผ่านเวทีชาวบ้านการเยี่ยมแปลงเกษตร การถ่ายทอดความรู้โดยการปฏิบัติจริง ส่งผลให้เกิดกำลังใจ และความสามัคคีในชุมชนขึ้น

ความเชื่ออาทรรของคนในชุมชน

แม้ว่าการอยู่รวมกันของคนในชุมชน จะแตกต่างกันด้านภูมิภานา ภูมิหลังของแต่ละบุคคล แต่เมื่ออยู่รวมในชุมชนแล้ว ทุกคนมีความเสมอภาคเท่ากัน เปรียบเสมือนญาติพี่น้องกัน ความเชื่ออาทรร ความเห็นอกเห็นใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่จึงเกิดขึ้น มีผลทำให้เกิดความรู้สึกเป็นชุมชนเดียวกัน มีวัฒนธรรม ความเชื่อคล้ายคลึงกัน มีปฏิสัมพันธ์ในชุมชนร่วมกัน เช่นการทำบุญเลี้ยงบ้าน เลี้ยงศาลปู่ตา บุญเข้าพรรษา เป็นต้น

2.4 สังคมและวัฒนธรรมชุมชน

ราษฎรที่เข้ามาอยู่ในชุมชนอำเภอกันนาคำครั้งสุดท้าย (2536) มีภูมิภานาเดิมจากหลายจังหวัดในภาคอีสาน มีรากเหง้าทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี การนับถือศาสนาคล้ายกัน ตลอดจนผ่านกระบวนการอพยพ ต่อสู้เรียกร้องสิทธิในที่ทำกิน และสิทธิการเลือกถิ่นฐานที่อยู่อาศัยมาด้วยกัน ทำให้มีความเห็นอกเห็นใจ ยอมรับกฎเกณฑ์และสามารถปรับตัวอยู่ในชุมชนได้อย่างสงบ

ปัจจัยเกื้อหนุนสำคัญทำให้ราษฎรเข้ามาในชุมชนอำเภอกันนาคำ ต้องการกลับมาทำมาหากินในถิ่นเดิม (อำเภอกันนาคำ) ยอมรับกฎเกณฑ์ข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันในชุมชนได้ อาจเป็นเพราะ

2.4.1 ผู้นำมีความเข้มแข็ง และมีคุณสมบัติโดดเด่น

นับเป็นหัวใจสำคัญสำหรับชุมชนที่พึ่งพิงตนเอง เริ่มก่อตั้งชุมชน จัดระเบียบกฎเกณฑ์ชุมชน จัดสรรที่ทำกิน ผู้นำต้องมีความเข้มแข็ง มีความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว เป็นธรรมเช่น การขุดสระน้ำ ผู้นำจะให้ลูกบ้านรับก่อน ตนเองได้รับภายหลัง

2.4.2 ยอมรับในกฎเกณฑ์ร่วมกัน และพึงพอใจในสิ่งที่ตนเองได้รับ

การจัดสรรที่ทำกินของราษฎรในชุมชนอำเภอกันนาคำ ราษฎรมีความพอใจในกฎเกณฑ์ที่ได้ตกลงคือ ครอบครัวที่เคยมีที่ดินน้อยกว่า 25 ไร่ หรือไม่เคยมี จะได้รับการจัดสรรที่ทำกิน 15 ไร่ ส่วนผู้เคยมีมากกว่า 25 ไร่ จะได้รับการจัดสรรที่ดิน 25 ไร่ และที่อยู่อาศัยครอบครัวละ 2 งาน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าคนในชุมชนผูกพันกับที่ทำกินเดิม ได้ถากถางบุกเบิกในระยะแรก และได้อาศัยชุมชนนี้มากกว่า 30 ปี ย่อมรักและผูกพันถิ่นฐานเดิมของตน

สาเหตุสำคัญที่ผลักดันอยากกลับชุมชนเดิมคือ การจัดสรรที่แห่งใหม่ที่ อำเภอสีชมพู จ.ขอนแก่น โดยรัฐนั้น เกิดปัญหาทับที่ทำกินกับเจ้าของเดิม จึงเกิดความขัดแย้ง ผู้นำส่วนลึกคือละอายแก่ใจ เสมือนแย่งทรัพย์สินของบุคคลอื่น ประกอบกับความอดอยาก แห้งแล้ง ขาดอาชีพมั่นคง ครอบครัวยากจน ขาดความอบอุ่น เพราะมีการอพยพแรงงานเข้าชุมชนเมือง จึงเป็นแรงผลักดันให้เรียกร้องสิทธิ กลับเข้าที่ทำกินเดิมเมื่อรัฐยกเลิกโครงการ คจก.แล้ว

2.4.3 การเคารพสิทธิความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน

เป็นประชาคมดิของชุมชนข้าฝักหนามข้อหนึ่งที่ว่าใครก็ตามแม้ว่าจะมีประวัติชีวิตความเป็นมาอย่างไรก็ตาม เมื่อมาอยู่รวมกันแล้วทุกคนมีสิทธิความเป็นมนุษย์เสมอภาคกันหมด ไม่มีอดีตมีแต่ปัจจุบันและอนาคต ทุกคนต้องเคารพกฎเกณฑ์ของชุมชน คือเคารพและไว้วางใจในกลุ่มผู้นำ จึงทำให้สังคมสงบสุข ง่ายต่อการปกครอง

ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมชุมชนข้าฝักหนาม พิจารณาแง่โครงสร้างครอบครัวจะเป็นครอบครัวเดี่ยวประกอบด้วยพ่อ แม่ ลูก บางครอบครัวอาจมีปู่ย่าตายาย เพราะคนอีสานถือคติว่าเป็นหน้าที่ของลูกคนสุดท้าย หรือคนใดคนหนึ่ง ต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ยามชรา บิดาจะมีบทบาทเป็นผู้นำครอบครัวในงานเรือกสวนไร่ นา การอบรมสั่งสอนบุตรชายโดยอาศัยประสบการณ์ชีวิตจริง เช่น สอนเรื่องความภาคภูมิใจในการต่อสู้ของชุมชน การประพาศดินท่งไกลยาเสพติด ส่วนมารดา มีบทบาทในการจัดงานบ้าน งานครัว สั่งสอนบุตรสาว บุตรชายทำหน้าที่แทนสามี เมื่อสามีติดภาระงานอื่น ขณะเดียวกันก็รับภาระในเรือกสวนไร่ นาเคียงข้างสามีด้วย

ด้านความสัมพันธ์ในชุมชนนั้น ชุมชนข้าฝักหนามมีลักษณะความสัมพันธ์คล้ายชุมชนอีสานในชนบททั่วไปคือ มีความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูล การแบ่งปันผลผลิตในเรือกสวนไร่ นาเหมือนญาติพี่น้อง มีน้ำใจเยี่ยมเยื่อนหรือไถ่ถามทุกข์สุขเพื่อนบ้านยามเจ็บไข้ได้ป่วย การดูแลบ้านช่วยเป็นหูเป็นตาแทนเพื่อนบ้านเมื่อไม่อยู่ การช่วยงานศพ บุญประเพณีโดยมิได้บอกกล่าว เพราะถือเป็นหน้าที่สมาชิกในชุมชน

แม้มิได้เป็นชุมชนดั้งเดิม มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่แสดงอัตลักษณ์เฉพาะตนแต่ด้วยความเป็นคนอีสาน มีจิตใจ ความคิด ความเชื่อ ประเพณีคล้ายกัน

ทำให้เกิดการเรียนรู้ปรับตัวในชุมชนได้อย่างกลมกลืน ก่อให้เกิดความสามัคคี เป็นชุมชนที่น่าอยู่ของอีกชุมชนหนึ่ง

2.4.4 ภูมิปัญญาชาวบ้าน

1) การทำเครื่องจักสาน

การทำเครื่องจักสาน มีได้ทำเพื่อการค้าขายเลี้ยงชีพ แต่ทำพอใช้สอยในครัวเรือนและชุมชน เช่น การสานหวด กระติบข้าว กระดัง ตะกร้า เป็นต้น ชุมชนอุดมสมบูรณ์ไปด้วยต้นไม้ เมื่อจะนำมาใช้งานจะเลือกชนิดของไม้ไม่ตามคุณสมบัติ เช่น

ไม้ไผ่ซาง ลำต้นใหญ่หนา กรอบ นิยมนำมาสับทำฟากปูพื้น ฝาบ้าน

ไม้ไผ่รวก ลำเล็ก เนื้อแข็งตัน นิยมทำโครงสร้างมุงหลังคา หนัาคา

ไม้ไผ่ไร่ , ไม้คะมะ ลำเล็กเนื้อเหนียว ซ้อยาว แข็งแรง นิยมมาทำไม้ตอกมัดสิ่งของ จักสานหวด ช้อง ไช ตีนบาตร ไม้คาน

การเลือกไม้ไม่ตามคุณสมบัติ เมื่อนำมาใช้จักสาน หรือใช้งาน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีภูมิปัญญาในเรื่องไม้ไผ่

2) การใช้สมุนไพร

เนื่องจากที่ตั้งชุมชนใกล้สถานพยาบาล คนในหมู่บ้าน ชำผักหนามสนใจการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค เพราะใกล้ป่า ซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยสมุนไพรหลากหลายชนิด เช่นม้ากระทืบโรง สรรพคุณบำรุงร่างกาย ต้นสะคร่าน สรรพคุณแก้เส้นตึง ท้องอืด

ชุมชนชำผักหนามมีโครงการ จะจัดสรรที่ดิน ทำแปลงสาธิตสมุนไพรเพื่อขยายพันธุ์ใช้สอยในชุมชน และเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ของเยาวชนต่อไป

3. จารีตประเพณีและพิธีกรรม

ชุมชนชำผักหนาม นับว่าเป็นชุมชนใหม่ที่มีประวัติการรวมตัวประมาณ 40 ปี แต่ผู้คนก็ถูกอพยพโยกย้ายถึง 3 ครั้ง ราษฎรในชุมชนปัจจุบันอาจมีทั้งคนรุ่นแรกและคนรุ่นใหม่เข้ามาใหม่ ซึ่งเป็นคนอีสาน มีรากเหง้าความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมคล้ายกัน เมื่อมาอยู่รวมกันเป็นชุมชนก็มีการสร้างวัด และตั้งศาลปู่ตา สะตือบ้าน เป็นศูนย์รวมจิตใจ มีกฎเกณฑ์จารีตประเพณีของชุมชนในลักษณะหลอมวัฒนธรรม ตามสภาพและความเหมาะสม

จารีตประเพณีของชุมชนอำเภอกันทรวิชัย แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

3.1 ฮีต 12

เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม ชุมชนไม่ได้กระทำ เพราะมีวัด และพระ
จำนวนน้อย

เดือนยี่ บุญคุณหลาน ไม่มีพิธีกรรมอย่างละเอียดเช่นฮีตดั้งเดิม
เพียงแค่ประกอบพิธีกรรมอย่างง่าย ๆ คือ ก่อนจะเอาข้าวขึ้นยุ้งฉางก็จะเอาใบคูณใบยอ
มาปักที่ประตูยังข้าวเพื่อบูชาแม่โพสพ หรือบูชาข้าว แล้วพูดว่า"กินบ่ให้บก จกบ่ให้ลง
เด้อ" วันพระจะไม่ตักข้าวไปสีเพราะถือเป็นวันดับ

เดือนสาม บุญข้าวจี จะทำบุญอย่างง่าย ๆ คือ ทำข้าวจี(ข้าวใหม่)
แล้วนำไปถวายพระ

เดือนสี่ บุญแมว ชุมชนไม่ได้ทำเพราะวัด มีพระจำนวนน้อย

เดือนห้า บุญสงกรานต์ ไม่มีพิธีกรรมมากมายนัก เพียงแต่มีการ
สงฆ์พระพุทธรูปที่วัด สงฆ์น้ำขอพรผู้สูงอายุ และเล่นสาดน้ำสนุกสนานในหมู่บ้าน

เดือนหก บุญบั้งไฟ จารีตนี้ชุมชนยังรักษาไว้ตามประเพณี เพราะ
นับถือพุทธศาสนา ชุมชนมีวัด 2 วัด แต่กระทำพอเป็นประเพณีคือ มีแห่บั้งไฟเล็ก ๆ
เพื่อบูชาแถนขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล และเพื่อสนุกสนาน ผ่อนคลายของ
คนในชุมชนก่อนลงทำงานในเรือกลสวนไร่ นา เป็นโอกาสให้คนในชุมชนได้มี
ปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

บุญข้าชะ หรือบุญเลี้ยงบ้าน กระทำในเดือนหกเช่นเดียวกัน จะ
ประกอบพิธีกรรมที่สะดือบ้าน ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน จุดมุ่งหมายในการทำบุญ
เพื่อเป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้าน ขับไล่ภูติผีปีศาจ อุทิศส่วนกุศลแก่ผีไม่มีญาติ พิธีกรรมนี้
จะกระทำในวันขึ้น 6 ค่ำเดือนหก ปีนี้พิธีกรรมเลี้ยงบ้านจัดขึ้นในวันที่ 13 มิถุนายน
2543 พร้อมกับเฉลิมฉลองงาน 36 ปีที่รอคอยในโอกาสเป็นหมู่บ้านตามกฎหมาย

การทำบุญนั้น ชาวบ้านแต่ละครอบครัว จะนำขวดน้ำ(ทำน้ามนต์)
ฝ้าย แล้วโยงด้ายสายสิญจน์ จากทุกบ้านไปรวมกันที่บือบ้าน (สะดือบ้าน)

ตอนเย็นนิมนต์พระมาสวด ตอนเช้าทำบุญตักบาตร พร้อมทำ
กระทงใส่อาหารคาว หวาน ข้าวดำ ข้าวแดง -ประกอบพิธี เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็จะนำ
กระทงไปวางไว้สี่ทิศของหมู่บ้าน เพื่อเลี้ยงผีบ้านและผีอื่น ๆ

เดือนเจ็ด บุญเลี้ยงบ้าน หรือบุญข้าสະ ชุมชนข้าผักหนาม ประกอบพิธีในเดือน 6

เดือนแปด บุญเข้าพรรษา ไม่มีพิธีกรรมมากมาย เพียงแต่ทำบุญ ตักบาตรที่วัดตามปกติ เหมือนวันพระทั่วไป

เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน ชาวบ้านจะทำห่อข้าวด้วยใบตอง ซึ่งมีอาหารคาวหวาน แล้วนำห่อข้าวไปฝังดิน เดิมทีมีพิธีสวดขณะฝังดินด้วย ปัจจุบันนี้ชาวบ้านจะนำห่อข้าวไปถวายพระสงฆ์เพล เสร็จแล้วจะนำข้าวห่อไปวางไว้ในไร่นา หรือบริเวณร่องน้ำไหล เพื่อถวายผีไร่ผีนา พืชผลจะได้อุดมสมบูรณ์

เดือนสิบ บุญข้าวสาก กระทำคล้ายบุญข้าวประดับดิน คือ หลังจากที่เขาข้าวสากไปถวายพระแล้ว ก็จะนำไปถวายผีไร่ผีนาของตน เพื่อความอุดมสมบูรณ์

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา ไม่มีพิธีกรรมใดมาก เพียงแต่ทำบุญ ตักบาตรที่วัดตามปกติ

เดือนสิบสอง บุญกฐิน ชุมชนยังยึดถือเช่นเดิม คือ ตั้งกองกฐิน แล้วทอดที่วัดในชุมชน

การถือฮีตสิบสองในชุมชนข้าผักหนาม ยังไม่เคร่งครัดนัก เพียงแต่กระทำตามครรลองของโบราณ พิธีถูกปรับตามสภาพแวดล้อม และความเหมาะสม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะระยะเวลาการก่อตั้งชุมชนไม่นาน ประชาชนขาดความมั่นใจในวิถีชีวิตของตน เนื่องจากบทเรียนจากอดีต มีความสนใจการทำมาหากินในชีวิตประจำวันมากกว่า เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อชุมชนเริ่มมีความมั่นคงสภาพจิตใจดีขึ้น กลับให้ความสำคัญกับพิธีกรรมอย่างจริงจังและมองเห็นความหมายของพิธีกรรม จารีต เช่น งานทำบุญเลี้ยงบ้านในโอกาสฉลองงาน “36 ปีที่รอคอย”

3.2 ประเพณีอื่น ๆ

ประเพณีแต่งงาน ชุมชนยังให้ความสำคัญ และยึดถือตามประเพณีอีสาน คือหญิงชายตกลงจะอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยา ก็จะมีพิธีแต่งงาน โดยเริ่มจากพิธีหมั้นหรือการสู่ขอของญาติฝ่ายชาย พิธีแต่งงาน ซึ่งบางคู่อาจมีขั้นตอนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย แต่จะมีพิธีกรรมหลักคือ การแห่ขบวนขันหมาก การกั้นประตูเงิน

ประตูลอง แล้วทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ ผูกแขนคู่บ่าวสาว พิธีกราบขอขมาญาติผู้ใหญ่ทั้งสอง เป็นเสร็จพิธี

3.3 พิธีกรรม

พิธีกรรมและความเชื่อคล้ายคลึงกับชุมชนอีสานอื่น ๆ และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อดังนี้

3.3.1 พิธีแฮกนา

พิธีแฮกนาจะทำในเดือน 7-8 ก่อนจะปักดำต้นกล้าในนา โดยมีความเชื่อว่าที่ไร่นาจะมีนางธณี (เจ้าแม่โพสพ) และตาแฮก (เจ้าที่เจ้าทาง) ปกปักรักษา เรือกสวนไร่นาให้อุดมสมบูรณ์

ก่อนจะมีการปักดำ จะมีพิธีแฮกนาคือ แต่งพาช้าวคาวหวานเลี้ยงผี แล้วบอกกล่าวให้ดูแลต้นกล้าในนา ให้ได้ข้าวปริมาณมาก ซึ่งเรียกว่าเลี้ยงตาแฮก และบะ (บนบาน) เสร็จแล้วจะปักต้นกล้าจำนวน 7 ต้น พอเป็นพิธี (ชาวบ้านจะเลือกวันดี ทำพิธี ส่วนการปักดำจริง ๆ อาจเป็นวันอื่น) ถึงคราวเกี่ยวข้าวก็จะมีพิธีแฮกเกี่ยวเช่นกัน

เดิมทีชาวบ้านฆ่าผักหนาม จะทำพิธีแฮกข้าวโพด เพราะไม่มีนา และทำไร่ข้าวโพดกันส่วนมาก พอถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็นำข้าวโพด หรือข้าวในไร่นาไปทำบุญที่วัด เรียกว่าบุญกุ่มข้าวเพื่อให้ข้าวปลาพืชผลอุดมสมบูรณ์

3.3.2 พิธีบายศรีสู่ขวัญ

พิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นพิธีกรรมที่มีต้นความเชื่อเรื่องขวัญ คือเชื่อว่าคนเราจะมีขวัญอยู่ประจำตัว เมื่อเราสุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ขวัญจะอยู่กับตัวเรา หากเมื่อเราป่วยไข้ ประสบอุบัติเหตุ ฝันร้าย เคราะห์ร้าย เดินทางไกล จะมีความเชื่อว่าขวัญไม่อยู่กับตัวเรา (ขวัญหนีดีฝ่อ) ดังนั้นชาวบ้านจะมีพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญตามคติชาวอีสานเพื่อเรียกขวัญมาอยู่กับเนื้อกับตัว

ชุมชนชำผักหนามมิได้ประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญเพื่อรักษา หรือปลอบขวัญคนที่หายเจ็บป่วย หรือโชคร้ายเท่านั้น แต่ยังใช้พิธีกรรมเพื่อผูกมิตรทางใจกับแขกพิเศษที่เข้ามาเยี่ยมในชุมชนอีกด้วย

3.3.3 พิธีกรรมคลอดลูก

ช่วงแรก ๆ ในการเข้ามาอยู่ในชุมชน ถ้าหากมีสตรีจะคลอดลูก ก็

คลอดตามธรรมชาติ มีคนแก่ที่มีประสบการณ์ทำคลอด ชาวบ้านเรียกว่าหมอตำแย คอยดูแลการคลอดเมื่อคลอดแล้วจะใช้ตัวไม้ตัดสะดือเด็ก ตบกันเด็กพร้อมกับพูดว่า "ให้ลิ้มพ่อเก่าแม่เก่าได้อ" แล้วเอาเด็กนอนในกระดัง

ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเด็กที่เกิดใหม่นั้น เป็นผีมาเกิด เพื่อป้องกันผี พ่อแม่เก่าตลอดจนผีอื่น ๆ มารบกวน ก็จะทำพิธีกันผี คือให้หมอผี(หมอคาถาอาคม) ทำพิธีกันผีโดยการผูกข้อมือ หรือล่ำคอทั้งแม่และลูก ส่วนรกของเด็กจะนำไปฝังได้ บ้านใด พร้อมทั้งก่อกองไฟไว้บนดินเหนียวเพื่อให้รกแห้งเร็ว กันพ่อแม่เก่าตามมา ให้เด็กแข็งแรง เลี้ยงง่าย

ปัจจุบันนี้การคลอดอาจเปลี่ยนรูปแบบคลอดที่โรงพยาบาล แต่เมื่อแม่และลูกออกจากโรงพยาบาลแล้ว อาจจะมีแค่พิธีกันผี ผูกข้อต่อแขนเท่านั้น

4.2 ความเชื่อ

4.2.1 ความเชื่อการตั้งชุมชน

คนอีสานจะมีวัฒนธรรมก่อตั้งชุมชนคือ ชุมชนจะต้องมีสิ่งคู่กันอย่าง คือ มีของรักษา หรือมีผีป่วนปกป้องรักษา มีเสาหลักบ้าน หรือสะดือบ้าน เปรียบเสมือนการประกาศเขตสิทธิของชุมชนพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนและเป็นศูนย์กลางการประกอบพิธีกรรมของหมู่บ้าน

การกำหนดว่าจุดใดของหมู่บ้านเป็นที่ตั้งของสะดือบ้าน จะมีพิธีกรรมเสี่ยงทายว่า ผีอยากอยู่ที่ใด แล้วฝังหลักไม้มงคล เช่น ไม้แก่นคูณ เป็นสัญลักษณ์ไว้

ประมาณเดือน 6 จะมีพิธีกรรมเลี้ยงบ้าน หรือสวดมงคลบ้าน เพื่อเป็นสิริมงคล ขับไล่ภูตปีศาจ และทำบุญเลี้ยงผีด้วย

ชาวบ้านชำผักหนาม เชื่อว่าผีบ้านไม่กินไก่ เหมือนผีที่ดอนปู่ดาก่อนออกเดินทาง ชาวบ้านจะกราบไหว้เพื่อเป็นสิริมงคล แต่ถ้าจะเสี่ยงทายต้องไหว้ผีดอนปู่ดากติเกี่ยวกับบ้านคล้ายศาลหลักเมือง

4.2.2 ผีแถน

เป็นความเชื่อที่ฝังรากลึกในจิตใจของคนรุ่นเก่า อาจจะมีไม่กี่คนในชุมชน ความเชื่อเรื่องนี้มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องคือ การทำบุญบังไฟเพื่อถวายแถน ผีแถนคือเทวดา ซึ่งเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของคน หรือสิ่งต่าง ๆ ในโลกให้เป็นไปตามครรลอง เช่น เชื่อว่าต้นไม้ถูกฟ้าผ่าเพราะผีแถนกำหนด มั่นขึ้น

ชาวธรรมชาติมีถิ่นฐานจึงลงโทษ สามีภรรยาแทนเป็นผู้กำหนดให้เป็นเนื้อคู่กัน เพราะเคยทำบุญร่วมกันมาแต่อดีตชาติ ทุกวันนี้สามีภรรยาผิดแทนมากขึ้น คือมักนอกใจคู่สมรสของตน บ้านเมืองจึงวุ่นวาย

4.2.3 ผีปอบ (ปู่หลุบ, ย่าเหยี้ยแก้ว)

นับเป็นความเชื่อเรื่องผีของคนในชุมชนข้าผักหนามที่มีความเป็นรูปธรรมมีพิธีกรรมเกี่ยวข้อง ตลอดจนมีอิทธิพลต่อจิตใจ วิถีชีวิตของคนในชุมชนมาก

คนในชุมชนข้าผักหนามมีความเชื่อว่า หมู่บ้านหรือชุมชนจะมีความสงบสุขต้องมีแกนสาร มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษา คุ่มครองด้านจิตใจ จึงตั้งศาลปู่ตาประจำหมู่บ้านขึ้นหรืออีกนัยหนึ่งอาจเป็นกลอุบายในการอยู่รวมกันของคน ซึ่งมาจากหลายพื้นที่ จำเป็นต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจเดียวกัน อยู่ใต้ของรักษาเดียวกัน เพราะเป็นชุมชนเดียวกัน

ศาลปู่ตาสร้างขึ้นเมื่อใดไม่ชัดเจน แต่ชาวบ้านยืนยันว่าสร้างพร้อมตั้งหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ในป่าชุมชนใกล้ลำน้ำตก ด้วยเหตุผลว่ามีความร่มรื่น และใกล้ชุมชนสะดวกในการกราบไหว้ การทำพิธีกรรม ตลอดจนดูแลรักษาป่าชุมชนด้วย

ศาลปู่ตา มีปู่หลุบ ซึ่งชุมชนในป่าดงลาน เชื่อว่าเป็นผู้รักษาป่าดงลาน บริเวณใกล้เคียงศาลปู่หลุบ จะมีศาลสมศักดิ์เปรียบเสมือนทหารผู้รับใช้ และศาลย่าเหยี้ยแก้ว ซึ่งเป็นน้องสาวทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้เช่นกัน

การติดต่อปู่หลุบนั้นต้องติดต่อผ่านจ้ำ ชื่อแม่นิม ซึ่งเป็นร่างทรง ส่วนใหญ่แล้วชุมชนข้าผักหนามจะมาประกอบพิธีที่ศาลปู่ตา เมื่อมีความทุกข์ร้อน เช่น มาบะบน (บนบานศาลกล่าว) การเสี่ยงทายเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย การรักษาโรค และการส่องเมือของหายหรือทำนายอนาคต

เดิมคนในชุมชนเชื่อในอิทธิของผีปู่หลุบมาก เชื่อว่าดลบันดาลให้เกิดเภทภัยต่าง ๆ หากผู้ใดเข้าป่า พวดจาไม่เป็นมงคล หรือทะเลาะกันก็จะได้รับอันตราย

ชุมชนข้าผักหนามประกอบพิธีกรรมเลี้ยงศาลปู่ตาทุกปี โดยเลือกวันพุธในเดือน 6 ชาวบ้านจะนำหวีหมูและไก่ตัวผู้ ซึ่งมีวิธีการฆ่า คือ ใช้มือบีบคอไก่แทนการใช้มีดเชือด นำไปต้มเป็นตุ๋นให้สุก พร้อมเหล้า ดอกไม้ ธูปเทียน นำไปถวายปู่หลุบ

พิธีกรรมเลี้ยงบ้านจะมีจ้ำ เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านจะช่วยงานตามกำลังศรัทธา หลังจากพิธีกรรมถวายเครื่องเซ่นแล้ว บรรดาจ้ำ และชาวบ้านจะฟ้อนรำอย่างสนุกสนาน

เนื่องจากหมู่บ้านอยู่บริเวณป่าดงลาน มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านเชื่อว่าป่าดงลาน มีผีปูลูบเป็นเจ้าของ ดังนั้นเมื่อชาวบ้านจะเข้าป่าหาของป่า หรือตัดไม้ในป่า จะร้องบอกกล่าว หรือร้องขอจากปูลูบก่อน หากไม่ขออาจหาของป่าไม่ได้เลย หรืออันตราย ป่าชุมชนใกล้หมู่บ้านเช่นกัน ชาวบ้านจะร้องขอหรือบอกกล่าวก่อน

บ้านห้วยปลาตุก อำเภอนาด่าง จังหวัดเลย

1. ประวัติการจัดตั้งหมู่บ้าน

ชุมชนน้ำสวย ห้วยปลาตุก ต.นาดอกคำ อ.นาด่าง จ.เลย เป็นชุมชนที่ตั้งขึ้นในโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงบริเวณห้วยปลาตุก (พื้นที่ B) ซึ่งเป็นพื้นที่เนินเขาเชื่อมต่อที่ราบเขต อ.ปากชม อ.นาด่าง จ.เลย เป็นเป้าหมายสำคัญของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เขตภูซางใหญ่ ในการขยายอิทธิพลสู่ตัวเมืองที่รุนแรงที่สุด ใน พ.ศ. 2517

ในช่วงนี้รัฐบาลเปิดการสัมปทานป่าไม้ ทำให้ราษฎรบุกรุกแผ้วถางทำไร่ข้าวโพดเป็นเนื้อที่ประมาณ 3,000 ไร่ ซึ่งบริเวณนี้ติดกับที่ตั้งของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ทำให้คอมมิวนิสต์มีอำนาจเหนือราษฎร ทำการโฆษณาชวนเชื่อให้การคุ้มครองราษฎร และจัดตั้งหมู่บ้านอิสระขึ้น เรียกว่า บ้านทรัพย์เจริญ ตั้งโครงการจัดที่ดินป่าสงวนแห่งชาติให้ราษฎรทำกินครอบครัวละ 25 ไร่ ปลุกระดมและฝึกอบรมลัทธิคอมมิวนิสต์ให้แก่ราษฎร กำหนดเขตหวงห้ามสำหรับบุคคลภายนอก และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทำให้มีความแข็งแกร่งมากขึ้น

ปี พ.ศ.2521 - 2522 กองทัพภาพที่ 2 และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในได้จัดตั้งกองบัญชาการพลเรือน ตำรวจทหารที่ 1718 ส่งกองกำลังเข้ากดดันพื้นที่แยกราษฎรจากผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งแสดงให้เห็นพิษภัยลัทธิคอมมิวนิสต์ตลอดจนผลเสียของการบุกรุกแผ้วถางป่า

วันที่ 23 พฤศจิกายน 2523 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จจังหวัดเลยและจังหวัดอุดรธานี พ.ศ.พ.21 ได้กราบบังคมทูลการจัดตั้งหมู่บ้านที่อยู่อาศัยและที่ทำกินให้ทรงทราบ ซึ่งก็ได้มีพระมหากรุณาธิคุณทรงเห็นชอบและมีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรในชนบทมีที่ทำกินเป็นของตนเอง

พ.ต.ท.21 ได้เสนอโครงการพัฒนาบริเวณห้วยปลาตุกต่อ ทภ.2 สน.1
กอ.รมน.ภาค 2 และคณะกรรมการ พ.ม.ท. ทภ.2 เพื่อพัฒนาบริเวณห้วยปลาตุกขึ้น
โดยมีเวลาดำเนินการปี 2523 - 2525 และขยายเวลาอีก 1 ปี ใน พ.ศ.2526

**การพัฒนาบริเวณห้วยปลาตุกใช้นโยบายการประสานสร้างความ
เชื่อมั่นในการอยู่อาศัย มีหน่วยงานราชการหลายหน่วยงานเข้ามาพัฒนา ช่วง
ปี พ.ศ.2523 - 2526 ดังนี้**

กองบัญชาการผสมพลเรือนทหารตำรวจที่ 21 (พ.ต.ท.21) จัดกองกำลังเข้า
มารักษาความปลอดภัยแก่ราษฎร เจ้าหน้าที่ ดำเนินงานด้านจิตวิทยาและจัดราษฎร
เข้าอยู่อาศัยบ้านน้ำสวยห้วยปลาตุก จำนวน 200 ครอบครัว (ราษฎรส่วนหนึ่งคือ ผู้ที่
มาบุกแผ้วถางป่าจำนวน 50 ครอบครัว ชาวบ้านเรียกว่า บ้านน้อยสามัคคี ส่วนอื่น ๆ
มาจากการคัดเลือกราษฎรที่ยากจน และผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยบางส่วน)

กรมป่าไม้ ดำเนินการปลูกป่าซ่อมแซมเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าดงปากชม
และป่าภูเขาก้าว ให้เป็นไปตามรูปแบบหมู่บ้านป่าไม้ ตาม พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ
พ.ศ.2507 โดยว่าจ้างราษฎรปลูกและรักษาสวนป่า (ปลูกสักและยูคาลิปตัส) นอก
จากนั้นได้ออกหนังสืออนุญาตสิทธิทำกินชั่วคราวในเขตป่าสงวนแห่งชาติครั้งที่ 1
(สทก.1) และทดลองปลูกไม้เมืองหนาวเพื่อเผยแพร่แก่ราษฎรในโครงการ

กรมชลประทาน สร้างอ่างเก็บน้ำสวยและจัดระบบท่อระบายน้ำเข้าสู่ที่อยู่
อาศัยของราษฎร

กรมที่ดิน (ร่วมกับกรมป่าไม้) วางหมุดแบ่งเขตที่ดินให้ราษฎร ครอบครัวละ
14 ไร่ โดยแบ่งเป็นที่อยู่อาศัย 2 ไร่ ที่ทำกิน 12 ไร่ พร้อมสร้างถนนสายเมนและถนน
ซอยเข้าสู่ที่อยู่อาศัยและแปลงที่ทำกินของหมู่บ้าน

กรมพัฒนาที่ดินทำการสำรวจที่ดิน เพื่อวางแผนการใช้ประโยชน์และป้อง
กันการสูญเสียหน้าดิน และให้ความรู้แก่ราษฎรในการพัฒนาดิน ตลอดจนทำแปลง
สาธิตการปลูกพืชผักสวนครัว สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ได้สร้างถนน รพช. จาก
บ้านน้ำสวยถึงเส้นทางสายหลัก ระยะทาง 1.6 กม. และจากบ้านกลางบ้านน้ำ
สวยไปถึงบ้านท่าสะอาดระยะทาง 40 กม.

กรมส่งเสริมการเกษตร ส่งเสริมและสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ วัสดุ อุปกรณ์และ
เจ้าหน้าที่มาอบรม ส่งเสริมและสาธิตการเกษตรแผนใหม่

สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดเลย ก่อสร้างอาคารเรียนและจัดครูเข้ามาสอนจำนวน 7 อัตรา

กรมการพัฒนาชุมชนได้ส่งเจ้าหน้าที่มาส่งเสริมการพัฒนาตนเองและแก้ไข ปัญหา เช่น อบรมคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน (กพม.) สำรวจข้อมูลประชากร การศึกษาเศรษฐกิจ การศึกษาและวัฒนธรรม ฝึกอบรมการทอผ้าด้วยกี่กระตุก อบรมตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น

สำนักงานสาธารณสุขและหน่วยมาลาเรียที่ 6 จังหวัดเลย ได้ก่อตั้งสถานีนอนามัยและส่งเจ้าหน้าที่มาบริการสาธารณสุขให้แก่ราษฎร

หน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ 36 กรป.กลาง ได้มอบอุปกรณ์การก่อสร้าง เช่น ตะปูสังกะสี ปูนซีเมนต์เพื่อก่อสร้างส้วม

กรมวิชาการเกษตร ได้ทดลอง / ค้นคว้าวิจัยการปลูกพืชไร่ เช่น ฝ้าย ถั่วเหลือง ข้าวโพด ชนิดละ 2 แปลง แปลงละ 2 ไร่

ปี พ.ศ.2526 โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงบริเวณห้วยปลาตุกได้เสร็จสิ้นลง พตท.21 ได้ส่งมอบหมู่บ้านน้ำสวยห้วยปลาตุก ต.นาดอกคำ อ.นาดวง จ.เลย อยู่ในการปกครองของกระทรวงมหาดไทย ตามพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ พ.ศ.2475 ต่อไป (กองบัญชาการผสมพลเรือนตำรวจทหารที่ 21 : ม.ป.ป.)

หลังจากที่ พตท.21 ได้ส่งมอบหมู่บ้านน้ำสวยห้วยปลาตุก ในการปกครองของกระทรวงมหาดไทยแล้ว การพัฒนายังดำเนินต่อไป เช่น ฝึกอบรมไทยอาสาป้องกันตนเอง (ทสปช.) ให้กับชาวบ้าน ขณะเดียวกันผู้สัมปทานป่าไม้และทางราชการได้มาตัดต้นไม้บริเวณที่ทำกินของชาวบ้านและบริเวณวัดป่า ทำให้เกิดการขัดแย้งเพื่อที่จะอนุรักษ์ป่าบริเวณวัดและต้นไม้ในที่ทำกินของราษฎรเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย ปัญหาต่าง ๆ คลี่คลายไปในทางที่ดีคือชาวบ้านสามารถอนุรักษ์ป่าและก่อตั้งวัดป่าห้วยปลาตุกได้

พ.ศ.2535 - 2536 ชาวบ้านเรียกร้องขอไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านและเกิดปัญหาขัดแย้งกับป่าไม้ (องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้) เนื่องจากสายไฟฟ้าพาดผ่านสวนป่าจึงจำเป็นต้องตัดต้นไม้ เกิดกรณีฟ้องร้องระหว่างกรมป่าไม้และการไฟฟ้า ในที่สุดปัญหานี้ยุติลงด้วยดี(ชาย แก้วใสและพจน์ พิมเหม : 10 ธ.ค. 42)

ปัจจุบันนี้ ชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุก แบ่งแยกเป็น 3 หมู่บ้านคือ บ้านห้วยปลาตุกบ้านภูแฝงม้า และบ้านร่มเย็น

2. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

2.1 ที่ตั้ง

ชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุก อยู่ในเขตการปกครอง อบต. นาดอกคำ อ.นา
ด้วงจ.เลย ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอนาด้วง 24 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดเลย 58 กม.

2.2 อาชีพของประชากร

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ข้าวโพด ไร่ข้าวและทำนาเล็กน้อย
ตามร่องเนินเขา แต่รายได้ไม่เพียงพอจึงส่งลูกหลานวัยหนุ่มสาว หัวหน้าครอบครัวไป
ทำงานรับจ้างทำงานก่อสร้าง ขยายลือตเตอรี กรุงเทพมหานคร - ระยอง รายได้เดือน
ละ 4,000 - 5,000 บาท ซึ่งเป็นรายได้หลัก ชาวบ้านมีอาชีพเสริมซึ่งไม่ก่อให้เกิด
รายได้คือ เลี้ยงปลาตุก กบและเปิดเตาไว้บริโภคในครัวเรือน

2.3 สภาพปัญหาและความต้องการ

ปัจจุบันนี้ปัญหาของชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุกมีสาเหตุจากการเพิ่มจำนวน
ประชากรของชุมชน การมีที่ทำกินน้อย (ครอบครัวละ 12 ไร่) ประกอบกับปัญหาดิน
เสื่อมคุณภาพ เนื่องจากพื้นที่มีลักษณะลาดชันของเนินเขา ทำให้ราษฎรประสบ
ปัญหาขาดทุนแล้วหันเหสู่อาชีพอื่น คือรับจ้าง ซึ่งเริ่มทยอยเข้าเมืองตั้งแต่ พ.ศ.2534
- 2535 เป็นต้นมา ชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุก ประสบปัญหาและมีความต้องการดังนี้

2.3.1 ปัญหาที่ทำกิน

ดังได้กล่าวในตอนต้นว่า ราษฎรมีที่ทำกินน้อย จำนวนประชากรใน
ครอบครัวมากขึ้น ทำให้รายได้อันเกิดจากการทำการเกษตรไม่เพียงพอ ประกอบกับ
ดินเสื่อมคุณภาพ ทำให้ราษฎรหันเหไปสู่อชีพอื่น คือไปทำงานรับจ้างที่กรุงเทพฯ -
ระยอง ซึ่งเป็นรายได้หลักของครอบครัว ปัญหาที่ทำกินนี้ราษฎรมีความต้องการใน
การแก้ปัญหาคือ

การออกเอกสารสิทธิ์จากทางราชการ เนื่องจากขณะนี้ราษฎรถือ
เอกสาร สทก.1 ไม่มีสิทธิ์ในการต่อรองกับสถาบันการเงิน ปัญหานี้ราษฎรได้รวมกลุ่ม
แล้วส่งตัวแทนไปเจรจากับที่ดินแล้ว แต่ไม่เป็นผล

ปัญหาที่ทำกินน้อย ครอบครัวละ 12 ไร่ ที่อยู่อาศัย 2 ไร่ ไม่มีที่นาปลูก
ข้าวความต้องการของราษฎรอยากได้ที่ดินเพิ่มประมาณ 30 ไร่

ปัญหานี้ราษฎรได้รวมกลุ่มแล้วส่งตัวแทนไปขอเพิ่มเติมจากพลเอก อาทิตย์ กำลังเอก แต่ไม่สำเร็จ และรวมกลุ่มเข้าเจรจากับองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ เพื่อขอทำนาบริเวณร่องน้ำสวนป่า แต่ได้รับการปฏิเสธเช่นกัน

ปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ ชาวบ้านได้นำปัญหาที่แจ้งที่ประชุมอำเภอ เพื่อขอโครงการที่ระบายน้ำสู่แปลงเกษตร เพื่อแก้ปัญหาดินเสื่อม และการว่างงาน

2.3.2 ปัญหาความยากจน

ปัญหานี้สืบเนื่องจากที่ทำกินไม่เพียงพอ การขาดรายได้แน่นอนและไม่ มีอาชีพที่มั่นคง ชาวบ้านทุกครัวเรือนต้องเข้าไปรับจ้างที่กรุงเทพฯ ภาระที่ต้องซื้อ ข้าวสาร บริโภคและปัญหานี้สิน ธกส. (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ฯ) ปัญหานี้สินนายทุน (กู้ใช้ ธกส.) ทำให้ราษฎรส่วนหนึ่งเข้ากลุ่ม สกยอ. (สมัชชา เกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน) เพื่อมีอำนาจต่อรองการผ่อนผันหนี้สิน

ชาวบ้านมีความต้องการให้ทางราชการส่งเสริมอาชีพอื่น ๆ ให้ ซึ่งขณะนี้ทางราชการได้นำโครงการเลี้ยงเปิดเทศ ปลาตุ๊กและกบ มาเลี้ยงในหมู่บ้าน แต่ ความต้องการของชาวบ้านมิใช่แต่บริโภคในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว ต้องการให้เกิด รายได้เพิ่มขึ้นและมีความต้องการให้ทางราชการดำเนินโครงการต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น ติดตามผล หาแหล่งตลาดรองรับ ตลอดจนศึกษาปัญหาและการพัฒนาที่มั่นคงถาวร

ชาวบ้านพยายามจะแก้ปัญหาคความยากจนของตน แต่ประสบภาวะขาดทุนเพราะขาดความรู้ในการประกอบการทุกขั้นตอน เช่น ทำโครงการหน่อไม้อัดปิ้ง ปลูกผักกะหล่ำปลี ประสบปัญหาขาดทุนทำให้มีหนี้สินทุกวันนี้

2.3.3 ปัญหาสาธารณูปโภค

ถนนเข้าหมู่บ้าน

แม้ว่าถนนเข้าหมู่บ้านจากบ้านนาดอกคำถึงหมู่บ้าน ระยะทาง 17 กม. ถึงจะเป็นทาง รพช.ก็ตาม แต่ถนนยังเป็นดินลูกรัง ชาวบ้านประสบปัญหาฝุ่นคลุ้งใน หน้าแล้ง ส่วนหน้าฝนรถยนต์ไม่สามารถวิ่งได้ เนื่องจากดินไม้ล้มพาดถนน ถนนแคบ และเหนียวมาก ทำให้พืชผลการเกษตรได้รับความเสียหายขณะขนส่ง ทุก ๆ ปีผู้นำหมู่บ้านจะต้องทำหนังสือเพื่อให้ รพช. มาเกรดถนน

ชาวบ้านต้องการให้ทางราชการดูแลถนนเข้าหมู่บ้านโดยการลาดยาง หรือไม่ให้ขอให้มียสภาพที่ดีกว่านี้

ปัญหาไฟฟ้า

แม้ว่าชาวบ้านจะมีไฟฟ้าใช้ทั่วครัวเรือนแล้ว แต่ปัญหาจากการใช้ไฟฟ้า คือ ไฟดับบ่อยมาก ร้านค้าได้รับความเสียหาย ค่าไฟแพงกว่าที่ควรจะเป็น ปัญหานี้ ชาวบ้านได้รวมกลุ่มร้องเรียนไฟฟ้าอำเภอหาดฉาง เมื่อเดือนสิงหาคม - กันยายน 2542 แล้วเชิญเจ้าหน้าที่ไฟฟ้ามาพบปะพูดคุยที่โรงเรียนน้ำสวยห้วยปลาตุก ปัญหาต่าง ๆ ได้รับการแก้ไขและชาวบ้านก็มีความพอใจในระดับหนึ่ง

2.4 กฎเกณฑ์ของสังคมและการรวมกลุ่ม

ชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุก เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มของผู้คนจากหลาย จังหวัดมีความแตกต่างด้านภาษาและวัฒนธรรมอยู่บ้าง แต่ชุมชนก็มีระเบียบ กฎเกณฑ์เพื่อความสงบสุขในสังคมร่วมกันคือ

2.4.1 กฎเกณฑ์ของสังคม

ผู้ใหญ่บ้านเมื่อได้รับข่าวสารจากทางราชการ จะกลั่นกรองพิจารณา เรื่องราวว่าเหมาะสมหรือไม่ที่จะประชาสัมพันธ์ให้ราษฎรทราบ โดยปกติจะเรียกชาวบ้านประชุม 1 เดือนต่อครั้งและประชุมในเวลาเช้า

ผู้นำชุมชนนอกจากจะมีบทบาทเป็นตัวแทนของทางราชการแล้ว ยังมีบทบาทเป็นผู้ไกล่เกลี่ยปัญหาของคนในชุมชนเบื้องต้นก่อน เช่น ปัญหาการหย่าร้าง ปัญหาการทะเลาะเบาะแว้งในหมู่บ้าน ปัญหาอุบัติเหตุ เป็นต้น (ไพบุลย์ สุริยธรรม : 10 ธ.ค. 42)

ชุมชนมีข้อห้ามจับสัตว์ในเขตหวงห้ามที่ฝายน้ำสวย (เขตหวงห้าม ประมาณ 300 ไร่) เพื่อเป็นการอนุรักษ์พันธุ์ปลา โดยมีการจัดตั้งเวรยามดูแลรักษา หากพบว่าผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษปรับ 1,000 - 10,000 บาท ส่วนบริเวณอื่นๆ เปิดเสรี

หากมีมหรสพในหมู่บ้าน ห้ามมีการทะเลาะวิวาทกันในงาน ผู้ใดฝ่าฝืน จะต้อง รับผิดชอบจ่ายค่ามหรสพเอง

พื้นที่ว่างเปล่านอกเหนือจากพื้นที่จัดสรร (เศษระหว่างแปลง) ประชาชนสามารถเข้าไปอยู่อาศัยและทำกินได้ แต่ต้องได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมชาวบ้านและผู้นำชุมชนก่อน (ปอน อ่อนทะเล : 11 ธ.ค. 42)

สังคมและวัฒนธรรมชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุกมีความเกี่ยวพันฉันญาติ มิตรช่วยเหลือเกื้อกูลกันประหนึ่งเครือญาติ แม้ว่าผู้คนในชุมชน มีถิ่นฐาน ภูมิลำเนาที่

แตกต่างกัน จะเห็นว่า ในหมู่บ้านมีงานศพ งานบุญ ประเพณีต่าง ๆ ชาวบ้านจะมาช่วยเหลือและร่วมงาน กันมาก

การสืบทอดมรดกที่ดิน ชาวบ้านมีหลักเกณฑ์ว่า เนื่องจากที่ดินมีจำนวนน้อยไม่สะดวกต่อการจัดสรรจะยกให้กับบุตรที่เลี้ยงดูพ่อแม่ซึ่งไม่จำกัดว่าจะเป็นลูกสาวหรือลูกชาย

2.4.2 การรวมกลุ่ม

การรวมกลุ่มของชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุก พบว่ามีการรวมกลุ่มเอง และการรวมกลุ่ม โดยการส่งเสริมจากรัฐ (หากเป็นการรวมกลุ่มเองจะมีความมั่นคงมากกว่า) ดังนี้

กลุ่มที่จัดตั้งเอง ได้แก่

กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้าน ชาวบ้านจะรวมกลุ่มฌาปนกิจเพื่อช่วยเหลือญาติของผู้ตาย ศพละ 20 บาท เมื่อรวมเงินเบ็ดเสร็จได้ 4,000 บาท มีการดำเนินงานคือ คณะกรรมการจัดเก็บ ดูแลและมอบเงินให้แก่ญาติผู้ตาย แต่เป็นกลุ่มฌาปนกิจนอกกฎหมาย

กลุ่มไปทำบุญที่วัด กลุ่มละ 6 - 7 หลังคาเรือน เป็นหลักในการนำอาหารไปถวายพระที่วัด ไม่มีการเก็บเงินเพื่อทำอาหาร แต่ไปเพราะหน้าที่และศรัทธา

กลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ ได้แก่

กลุ่มแม่บ้านอาหารกลางวัน กลุ่มนี้จัดตั้งขึ้นโดยร่วมกับโรงเรียนบ้านน้ำสวยห้วยปลาตุก สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอหาดวัง เนื่องจากชาวบ้านมีความต้องการให้บุตรหลานของตนได้มีอาหารกลางวันรับประทานอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มดำเนินการกลุ่มฯ จากการประชุมปรึกษาหารือ แบ่งกลุ่มแม่บ้านทั้ง 3 หมู่บ้าน (หมู่บ้านละ 5 - 7 กลุ่ม) ไปทำอาหารที่โรงเรียน ซึ่งครูเป็นผู้ซื้ออาหารเข้ามา

งบประมาณโครงการจากโรงเรียน แม่บ้านคนละ 10 บาท ผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน คนละ 100 บาท ต่อเดือน

กลุ่มกองทุนสงเคราะห์ประจำหมู่บ้าน (จปฐ.) กลุ่มนี้มีงบประมาณ 12,000 บาท เพื่อให้ชาวบ้านยืมเพื่อประกอบอาชีพเสริม ที่ผ่านมาชาวบ้านยืมเป็นต้นทุนทำหน่อไม้อัดปิ้ง ปลุกกะหล่ำปลี การดำเนินงานในรูปคณะกรรมการหมู่บ้าน

กลุ่มโครงการแก้ไขความยากจน (กขคจ.) ปี พ.ศ.2541 รัฐบาลให้
งบประมาณหมู่บ้านละ 280,000 บาท เพื่อให้เกษตรกรยืมทำการเกษตร โดยมี
กำหนดส่งต้น (ปลอดดอกเบี้ย) 1 ปี มีเกณฑ์คือ รวมกลุ่ม 5 คน ค้ำประกันกันเอง ยืม
ได้ไม่เกิน 9,000 บาท เกณฑ์พิจารณาคือ ความขยัน กำลังแรงงานในครอบครัวและ
วัตถุประสงค์การใช้เงิน

กลุ่มเลี้ยงกบ ปลาตุก และเปิดเทศ ปี พ.ศ.2541 รัฐบาลมีเป้าหมายเพื่อ
ส่งเสริมอาชีพ รายได้และการอยู่ดีกินดีของเกษตรกร โดยมอบเงินให้ 3 หมู่บ้าน 5
แสนบาท จัดซื้อแม่พันธุ์เอง

โครงการนี้ยังดำเนินการอยู่ ชาวบ้านกำลังประสบปัญหาคือ รัฐบาลไม่
สนใจด้านการตลาดและติดตามประเมินผลโครงการ (ไพบุลย์ สุริยธรรม : 10 ธ.ค.
42)

นอกจากการรวมกลุ่มโดยรัฐ และกลุ่มที่จัดตั้งเองแล้ว ชาวบ้านส่วนหนึ่ง
ซึ่งนำโดยนายแสงจันทร์ ศรีพลเมือง ผู้ใหญ่บ้านร่วมเย็น เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกร
รายย่อยภาคอีสาน (สยกอ.) เพื่อร่วมเดินทางขบวนเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ (สำราญ เรื่อง
เพชร : 11 ธ.ค. 42)

3. จาริตประเพณีและพิธีกรรม

ชุมชนน้ำสวยห้วยปลาดุกมีประวัติการก่อตั้งชุมชนประมาณ 20 ปี แม้ว่า
กลุ่มคนที่นี่มีถิ่นฐานภูมิลำเนา ประเพณี วัฒนธรรมที่ต่างกัน เมื่อมารวมกลุ่มเป็นชุม
ชนแล้ว ได้ก่อตั้งสถาบันทางศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ มีจาริต ประเพณี ความเชื่อ อัน
เกิดจากการหลอมรวมตามสภาพแวดล้อมดังนี้

3.1 ฮีตสิบสอง

เดือนอ้าย ไม่มีพิธีกรรม

เดือนยี่ ไม่มีพิธีกรรม

เดือนสาม บุญข้าวจี จะมีพิธีกรรมอย่างเรียบง่ายคือ ชาวบ้านจะทำ
ข้าวจีแล้วไปถวายพระในตอนเช้าเป็นอันเสร็จพิธี

เดือนสี่ไม่มีพิธีกรรมบุญเฉพาะ เนื่องจากชุมชนยังเล็กและเป็นพระฝ่าย
ธรรมยุติกนิกาย ขอบปฏิบัติธรรมและความสงบ แต่ชาวบ้านจะมีพิธีทำบุญหลังเขื่อน
(บริเวณสันเขื่อน) เพื่อทดแทนพระคุณของแหล่งน้ำที่ให้ความอุดมสมบูรณ์และขอให้

เขื่อนมีความแข็งแรง พิธีกรรมคือ นิมนต์พระสงฆ์สวด ชาวบ้านทำบุญเลี้ยงพระ ถวายสังฆทาน กลางคืนอาจมีมหรสพสมโภช

เดือนห้า บุญสงกรานต์ พิธีมีความเรียบง่ายคือ วันที่ 13 เมษายน จะนำพระพุทธรูปมาสงน้ำ ชาวบ้านจะทำต๋นกันท์ เครื่องสังฆทาน แห่ไปถวายพระมีพิธีรดน้ำขอพรจากผู้ใหญ่ โดยเชิญผู้ใหญ่ไปรวมกันแล้วลูกหลานไปร่วมพิธี

เดือนหก - เดือนเจ็ด บุญเลี้ยงบ้านและบุญบั้งไฟ

ประเพณีบุญบั้งไฟ จะทำเป็นบางปีและบางวัด เพราะบางวัดพระสงฆ์เป็นฝ่ายมหานิกาย ชาวบ้านช่วยกันทำบั้งไฟแข่งขันกัน สนุกสนาน บางคนจะขอขมาเจ้าที่ดอนปู่ตาก่อน เพื่อให้บั้งไฟขึ้นสูง (ลับ แสนหลวง : 10 ธันวาคม 2542)

บุญเลี้ยงบ้าน ในวันพุธข้างขึ้น (กำหนดอีกครั้ง) เป็นวันเลี้ยงบ้าน คือเลี้ยงผีประจำหมู่บ้าน เชื่อว่า ขุนวิจิตร มาทรงร่างของเจ้า เพื่อปกป้องรักษาชาวบ้านพิธีกรรมจะกระทำบริเวณดอนปู่ตา ซึ่งมีหอโอง (ศาล) ขนาดนั่งได้ 3 - 4 คน อยู่บริเวณหน้าสถานีอนามัย บ้านภูแฝงม้า

เจ้าจะเป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงคือ เหล้าไห ไก่ อย่างละ 1 ตัว ดอกไม้ (ดอกกลิ่นทม) รูปเทียน 1 คู่ ถวาย และชาวบ้านทุกครัวเรือนจะนำดอกไม้ รูป เทียน มาถวายเช่นกันตลอดจนผู้ใดที่มีความนับถือ เนื่องจากได้รับการรักษาแล้วหายป่วยก็มาเลี้ยงในวันนี้

พิธีนี้ชาวบ้านเชื่อว่า ทำให้ตนมีความสุข ไม่เจ็บป่วย (เพชร ผิวนางาม : 10 ธ.ค.42)

เดือนแปด บุญเข้าพรรษา มีพิธีอย่างเรียบง่ายคือ ถวายผ้าอาบน้ำฝนแด่พระสงฆ์ก็เสร็จพิธี ไม่มีกิจกรรมสนุกสนาน

เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน ชาวบ้านจะทำข้าวต้มมัด แล้วนำไปถวายพระในตอนเช้า พระสงฆ์ฉันแล้วจะกวาดน้ำ เป็นเสร็จพิธี

เดือนสิบ บุญข้าวสาก ห่อข้าวสากด้วยใบตอง (อาหารคาวหวาน) ดอกไม้ รูปเทียนแล้วถวายพระก็เสร็จพิธี

เดือนสิบเอ็ด ออกพรรษา พิธีกรรมกลางคืนชาวบ้านไปรวมกันที่วัดเพื่อกวนข้าวทิพย์ ตลอดจนเผาข้าวหลาม รุ่งเช้าถวายพระแจกทานเสร็จพิธี

เดือนสิบสอง งานลอยกระทง - บุญกฐิน กิจกรรมลอยกระทงไม่แน่นอนนัก บางปีชาวบ้านแข่งขันกีฬาฟุตบอลกลางวันเพื่อเชื่อมความสามัคคี กลางคืนลอยกระทง

ตามอัธยาศัย และอาจจะมีการขึ้นจากที่อื่นมาทอดที่วัดในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะทำ ข้าวหลามเลี้ยงแขก (ลับ แสนหลวง : 10 ธ.ค. 42)

3.2 พิธีขึ้นบ้านใหม่

เมื่อสร้างบ้านเสร็จแล้ว ก็จะหาฤกษ์ยามในการเข้าอยู่อาศัย พิธีเริ่มจาก พราหมณ์นั่งห่มขาวนั่งขวางบันได มีคนแกถือไม้เท้าสูงโสร่งเดินนำขบวนปฐา (หม้อหนึ่ง หม้อแกง) น้ำซึ่งสามีภรรยาช่วยกันหอบ เดินรอบบ้าน 3 รอบ แล้วหยุดพูดคุยซักถาม กับพราหมณ์ในทำนองว่า เดินทางมาไกลเข้ามาพักอาศัยด้วย เพราะที่นี่มีความร่มเย็น แล้วขึ้นบนบ้าน หลังจากนั้น สามีภรรยาผู้สูงอายุจะทำพิธีนอนก่อน แล้วตื่นขึ้นมาเล่า ความฝันให้กันฟังว่า ฝันดี แล้วผูกข้อต่อแขนก็เสร็จพิธี (ทองใบ จำปานิล : 11 ธ.ค. 42)

3.3 พิธีเสกนา

ผู้ที่ทำพิธีนี้มักเป็นปฐาตายายของครอบครัว โดยมีความเชื่อว่า ที่นามีนาง น้อยธรรณีและเทวดารักษา ชาวบ้านจะทำตูปน้อย (ศาลพระภูมิ) ให้เป็นที่อาศัยบริเวณ หัวไร่ปลายนา

เมื่อถึงฤดูทำนาชาวบ้านจะนำอาหารคาวหวาน ดอกไม้ ธูปเทียน ขอขมา นางธรรณีก่อนแล้วบะเทวดาด้วยหมาก พลุ ธูป เทียน เพื่อให้ดูแลเรียกสวนไร่นามีให้ ถูกขโมย มิให้ไฟไหม้เถียงนา ข้าวที่ปลูกไว้ไม่ให้ล้ม และเมื่อข้าวขึ้นย้งฉางแล้วจะนำ เครื่องบะมาแก้บนอีกครั้ง

พิธีเสกนา จะปลุกข้าว 9 ต้นก่อน แล้วเอาปุ๋ยมาให้ข้าวกัดเป็นการแก้เคล็ด ปุ๋ยขอบกัดต้นข้าว

4. ความเชื่อ - ขะลำ

4.1 ความเชื่อเกี่ยวกับผี

ผีบ้าน คือมีผู้ดูแลบ้านเรือนหรือผีเจ้าของที่ดินเดิมซึ่งเคยมาอยู่ก่อน แล้วหรือล้มตายบริเวณที่ทางของเรา ชาวบ้านจะปลุกกระต๊อบเล็ก ๆ ไว้บนบริเวณ บ้านเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของผีเหล่านี้ แล้ววันพระเจ้าของบ้านก็จะนำดอกไม้ ธูปเทียน กราบไหว้ เชื่อว่าผีบ้านจะคุ้มครองผู้อยู่อาศัย คุ้มครองบ้านเรือนและนำโชคมาให้ เช่น ถูกหวย (ทองใบ จำปานิล : 11 ธ.ค. 42)

ผีป่า คือรุกขเทวดาที่อาศัยอยู่ในป่า ดูแลต้นไม้ สัตว์ป่า เมื่อชาวบ้านเข้าป่า ล่าสัตว์ก็จะมีพิธีขอผีป่าอย่างง่าย ๆ คือ พูดบอกกล่าวในเชิงว่า เข้าป่ามาเพื่อขออาหารจากเจ้าป่าเจ้าเขาและจะมีข้อปฏิบัติเพื่อเข้าป่าคือ จะไม่ทะเลาะกัน ไม่พูดจาดูหมิ่นเหยียดหยามว่า การยิงสัตว์ป่าเป็นสิ่งที่ง่าย หากผิดกฎของป่าจะยิงสัตว์ไม่ได้เลย และอาจพบอุบัติเหตุต่าง ๆ (ดู นามวิจิตร : 10 ถ.ค. 42)

เจ้าบ้าน (ผีประจำหมู่บ้าน) คือร่างทรงของผีประจำหมู่บ้าน มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองคนในหมู่บ้านให้มีความสุข ขณะเดียวกันชาวบ้านต้องมีความเกรงขาม ไม่ทำสิ่งต่าง ๆ ในเชิงดูหมิ่น ไม่ให้เกียรติ เช่น ก่อนจะมีพิธีบุญบั้งไฟต้องบอกกล่าวเจ้าก่อน หากเข้าป่าก็ขอสัตว์จากเจ้าและเมื่อได้แล้วก็นำมาถวาย

ชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุ๊กเชื่อว่า ชุนวิจิตร ซึ่งเป็นเจ้าปู่หลุบ มีถิ่นฐานอยู่ที่ผานกเค้า อ.ภูกระดึง จ.เลย มาเข้าทรงร่างของนายเพชร ผิวนางาม อายุ 57 ปี ตั้งแต่ พ.ศ.2516 - 2517 (พร้อม ๆ กับเข้ามาจับจองที่ดินทำไร่) และมีหอโอง (ศาล) อยู่บริเวณหน้าสถานีอนามัย ชาวบ้านเรียกว่า ดอนปู่ตา

เมื่อชาวบ้านเจ็บป่วย ไม่สามารถรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันได้แล้วจะมาทำการรักษาที่เจ้าบ้าน โดยมีขัน 5 (ดอกกลั่นทม 5 คู่ เทียน 5 คู่) ไช้ 2 พอง ผ้าขาว 1 วา เหล้า 1 ขวด บุหรี่ 1 ซอง เงินค่าคาย (ค่ารักษา) 3,000 บาท เงินค่าหมอเสด (หมอแคน) 600 บาท และมีวิธีการรักษาคือ เจ้าบ้านจะเชิญชุนวิจิตรมาเข้าทรงร่างแล้วร้องรำมีเสียงแคนประกอบ ผู้ป่วยก็จะลุกขึ้นฟ้อนรำ สภาพจิตใจและร่างกายก็จะดีขึ้น (บางราย)

นอกจากการมารักษาอาการเจ็บป่วยแล้ว ชาวบ้านจะมาบะ และสอง (ขอ คำ-ทำนายน) เมื่อมีเหตุการณ์เดือดเนื้อร้อนใจ เช่น ของหาย ไม่อยากเป็นทหารเกณฑ์ อยากสอบเรียนต่อ - ทำงานได้ สามิภรรยาเลิกร้างกันเพื่อให้หวนกลับมา โดยมีขันบะหรือสอง คือ ดอกไม้ เทียน 5 คู่ เงิน 5 บาท หากแก้บะก็จะกระทำในวันเลี้ยงบ้านเดือน 4 ผู้ที่มาทำการรักษาหายแล้ว หากมีความประสงค์จะอยู่ในความดูแลของเจ้าเรียกว่า "เข้าขอรักษา" จะต้องมากราบไหว้ในวันพระ วันเข้าพรรษา หากไม่สะดวกอาจจะมาวันเลี้ยงบ้านก็ได้

ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่า ชาวบ้านจากเมืองลาวก็มาทำการรักษาด้วยการเป็นเจ้าบ้านหรือร่างทรงนั้น จะมีข้อปฏิบัติแตกต่างจากชาวบ้านอื่น ๆ คือ

ไม่ให้ใครมาจับศีรษะในเชิงดูหมิ่น ไม่ลอดราวเสื้อผ้า ไม่กินอาหารบ้าน
งานศพ

หากจำทำผิดข้อปฏิบัติจะเกิดอาการเจ็บป่วย และมีข้อแก้ไขคือ แต่งชั้น
5 ชั้น 8 ขอขมาขุนวิจิตร ชาวบ้านเล่าว่า แม่ไม่เชื่อถืออย่างงมงายแต่เมื่อถึงวันเลี้ยง
บ้าน ก็จะนำดอกไม้ ธูป เทียนมาถวาย (เพชร ผิวนางาม : 10 ธ.ค. 42)

4.2 ขะลำ คือข้อห้ามในการปฏิบัติด้วยถือว่าหากฝ่าฝืนแล้วทำให้มีอันเป็น
ไปหรือเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่เป็นสิริมงคลแก่ตน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุ๊กพบขะลำต่าง ๆ ดังนี้
ผู้หญิงหลังคลอดลูกห้ามกินเปิดเตศ ผักชะอม จะทำให้เกิดกรรม (ฐิติพย์
สุวรรณ : 10 ธ.ค. 42)

ผู้หญิงที่กำลังมีระดูห้ามเด็ดผักสะระแห่น (ชนิสรา พรหมพินิจ : 11 ธ.ค. 42)

ห้ามนำเด็กทารกเข้าไปในป่า หากมีความจำเป็นต้องนำไปด้วยให้นำนมมาสี
ดำกั้นหม้อปายที่หน้าผาก เพื่อกันมิให้พ่อแม่เดิมเห็น (ผี) (วาสนา เวชบรรพต : 10
ธ.ค. 42)

ห้ามเผาศพในวันพุธ

ห้ามตัดเล็บในวันพุธ พฤหัส

วันพระไม่นำฟืนเข้าบ้าน วันพระไม่สีข้าว ไม่ฆ่าสัตว์และไม่ทำงาน ใน
เรือกลสวนไร่นา (ทองใบ จำปานิล : 11 ธ.ค. 42)

ขะลำในการสร้างบ้าน และการตัดต้นไม้เพื่อปลูกบ้าน ได้แก่

ไม่ปลูกบ้านในวันเสาร์ - อาทิตย์ อังคาร

ไม่ปลูกบ้านปีมะโรง มะเส็ง มะเมีย มะแม

ไม่นำไม้พ่นพิษมาสร้างบ้าน (มียางฟุ้งออก กลางต้นขณะตัด)

ไม่ตัดไม้แยงเงา (ริมน้ำ) ไม้เครือคลุม ไม้เถือเทียน (มีกิ่งตาย)

มาสร้างบ้าน

ไม่ตัดไม้ในช่วงเข้าพรรษา (พจน์ พิมเหิม : 11 ธ.ค. 42)

5. ภูมิปัญญาชาวบ้าน

5.1 ยาสมุนไพร

ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรธรรมชาติยังคงได้รับความนิยมในชุมชนน้ำสวยห้วยปลาตุก เนื่องจากช่วงแรกของการตั้งชุมชนสภาพโดยทั่วไปเป็นป่าเขา การคมนาคมไม่สะดวก ยาสมุนไพรคือ ที่พึ่งของชาวบ้านจนถึงปัจจุบันนี้

ผู้มีความรู้เรื่องยาสมุนไพรของชุมชนคือ นายลับ แสนหลวง อายุ 66 ปี มีความรู้ความสามารถในการรักษาโรคต่าง ๆ อาทิ ไข้มาลาเรีย โรคท้อง โรคสตรี หญิงคลอดบุตร เป็นต้น ค่ารักษาขึ้นอยู่กับกำลังศรัทธา ผู้ให้ข้อมูลเล่าว่า ได้ศึกษาเรื่องยาสมุนไพรตั้งแต่อายุ 16 ปี พร้อมกับรักษาโรค คือ นังสมาธิ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ดื่มสุรา ไม่พูดเท็จ ขณะเดียวกันศึกษาคาถาอาคม เวทมนตร์ต่าง ๆ ควบคู่การรักษาด้วย (ผู้สืบทอดจะต้องรักษาศีล ศึกษาเวทมนต์คาถาเช่นเดียวกัน) (ลับ แสนหลวง : 10 ธ.ค. 42)

5.2 เตาเผาถ่าน

เนื่องจากสภาพแวดล้อมทั่วไปมีป่าไม้มาก ชาวบ้านจะไปซื้อกิ่งไม้เศษจากองค์การอุตสาหกรรมค้าไม้ใกล้ชุมชน แล้วนำมาเผาถ่าน โดยทำเตาเผาถ่านอย่างง่าย ๆ และประหยัดคือ ขุดหลุมรูปวงกลมริมร่องน้ำ ลึกประมาณ 1 เมตร กว้างประมาณ $1\frac{1}{2}$ เมตร (แล้วแต่ความต้องการ) แล้วทำโครงไม้ไผ่สานเป็นรูปครึ่งวงกลมสูงประมาณ 1 เมตร กลบด้วยดินเหนียว หนาประมาณ 5 - 6 นิ้ว เจะวาระบายอากาศไว้ได้หลุมด้านร่องน้ำ

การเผานั้นจะนำไม้ท่อนเล็ก ๆ วางเรียงในหลุม แล้วจุดไฟเผาประมาณ 3 - 4 วัน ก็สามารถนำถ่านมาผึ่ง รดน้ำให้ดับ ตากให้แห้งก็สามารถเก็บไว้ใช้ได้

5.3 เครื่องจักสาน

การทำเครื่องจักสานกระทำกันในกลุ่มผู้สูงอายุ มิได้ส่งเสริมเป็นกลุ่มอย่างจริงจัง คือทำเพื่อใช้ในครัวเรือนและขายในชุมชนเท่านั้น เช่น สานหวด สานกระบติบ ข้าว กระดัง เป็นต้น

บทที่ 3 จารีตประเพณีอีสานกับสิทธิชุมชน

อีสาน : วัฒนธรรมไทย - ลาว

อีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นดินแดนมีลักษณะภูมิประเทศกายภาพที่เป็นที่ราบสูงกว้างใหญ่เป็นหนึ่งในสามของประเทศไทย ทรัพยากรที่หลากหลาย ตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อม ป่าไม้ ภูเขา ที่ราบ ลุ่มน้ำ ฯลฯ เป็นปัจจัยให้เกิดมนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ตั้งแต่ชุมชนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ ได้ทิ้งร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมากทั้ง เครื่องมือหิน ภาชนะดินเผา โครงกระดูก ภาพเขียนสีหรือศิลปะถ้ำ ลูกปัด และกระดูกสัตว์หรือเปลือกหอยที่มนุษย์นำมาใช้เป็นอาหาร

นักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศได้ศึกษาวิจัยหลักฐานที่พบในสองแอ่งอารยธรรมในภูมิภาคอีสาน ทั้งแอ่งสกลนคร ซึ่งอยู่ตอนบนของภาคและแอ่งโคราช ซึ่งอยู่ตอนล่างของภาค กล่าวตอกันว่ามีชุมชนโบราณเป็นจำนวนมากหลายร้อยแห่งได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติมาใช้สร้างเครื่องมือหรืองานศิลปะและวัตถุต่าง ๆ ในหลักทฤษฎีที่ว่า ลักษณะภูมิประเทศและบริเวณที่มีความสัมพันธ์กับการตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัย และที่ทำกินของมนุษย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น วิเคราะห์ได้เป็น 3 บริเวณคือ (1) บริเวณที่สูงที่ลาดลงมาแต่เชิงเขา (2) บริเวณที่ราบลุ่มของลำน้ำ (3) บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2540)

อารยธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ปรากฏ เช่น ภาชนะดินเผา ขวานหิน ภาพเขียนสีตามผนังถ้ำเพิงผา และการฝังศพของมนุษย์ในชุมชนยุคนั้นได้แสดงออกถึงความคิดด้วยภาษาภาพและร่องรอยวัฒนธรรมที่มีสัญลักษณ์ ความหมายที่มุ่งให้คนยุคต่อมาได้ศึกษาตีความ เพื่อความรู้และความเข้าใจเหตุการณ์และเรื่องราวในอดีตอย่างมีนัยสำคัญยิ่ง เพราะคำถามที่ทำหายนักวิชาการทุกสาขาก็คือ อารยธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์หลาย ๆ เรื่องนั้น ได้สืบทอดถ่ายทอดมาจนถึงสมัยหลังยุคประวัติศาสตร์ที่วัฒนธรรมอินเดีย ทั้งศาสนาฮินดูหรือศาสนาพุทธได้เผยแผ่เข้ามายังดินแดนภาคอีสานอย่างไร ในช่วงหลายพันปีมีการผสมผสานกลมกลืน ปรับเปลี่ยนมากน้อยเพียงใด ดังเช่น พิธีกรรมการฝังศพสู่พิธีกรรมการเผาศพ , พิธีกรรมนับถือธรรมชาติ ,

สิ่งเหนือธรรมชาติ , ลัทธิบูชาสัตว์ , บูชาเทพเจ้าแห่งป่าเขา แม่น้ำ , พิธีกรรมการเลือกผู้นำของกลุ่มชน , การเลือกสรรที่อาศัย และแบ่งปันสิ่งของ อาหารภายในเผ่าหรือต่างเผ่า เป็นต้น

ในยุคประวัติศาสตร์ดินแดนภาคอีสานปรากฏร่องรอยการรับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย ในศิลปกรรมอันเนื่องด้วยศาสนา ทั้งศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ในบริเวณปากน้ำมูลหรือพุทธศาสนาบนใบเสมาหินทรายขนาดใหญ่ในแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช เช่น ใบเสมาหินทราย เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ , วัดกุดโง้ง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ใบเสมากลุ่มบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และใบเสมา อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย และอีกหลายแห่ง

อักษรปัลลวะรุ่นแรก (พุทธศตวรรษที่ 12) จารึกของกษัตริย์อาณาจักรเจนละ มีความว่า “ เจ้าชายจิตรเสน โอรสพระเจ้าวิรวรมัน น้องพระเจ้าศรีภวรวรมัน ผู้ทรงพระนามว่า พระเจ้า มเหศวรมัน ได้ปราบดินแดนแถบนี้ทั้งหมด จึงสร้างศิวลึงค์ อันเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์” และจารึกภาคอีสานบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ.1411 กล่าวถึงพระราชาแห่ง อาณาจักรศรีจนาศะหรือจนาศะ ได้อุทิศสัตว์ สิ่งของถวายแก่ภิกษุ ซึ่งนับถือพุทธศาสนาที่อยู่นอกอิทธิพลของขอม และมีการสืบสันตติวงศ์เป็นดินแดนเอกราชจนถึงพุทธศตวรรษที่ 15 และบริเวณใกล้เคียง มีจารึกหินซอน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา 2 หลัก (หลักที่ 121, 122) เป็นเรื่องราวศาสนาพุทธเช่นเดียวกัน กล่าวถึงพระภิกษุ “พระศรีราชภิกษุ” ได้สร้างสรค์สิ่งของที่ดิน ทาส รวมทั้งกฐินถวายแด่ภิกษุต่าง ๆ 10 วัด หลักฐานเหล่านี้ชี้ว่าอาณาจักรโบราณมีในเขตจังหวัดนครราชสีมาปัจจุบัน

อิทธิพลวัฒนธรรมศิลปสถาปัตยกรรมขอมโบราณในแอ่งโคราช ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 เริ่มสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1544-1593) พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ.1659-1693) และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1724-1762) กษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์มีส่วนเสริมสร้างอำนาจ และสร้างปราสาทหินที่พบในภาคอีสานหลายแห่ง

เอกสารโบราณรูปแบบอักษรขอมสมัยโบราณที่พบในภาคอีสานมีอายุรุ่นแรก ได้แก่ จารึกเมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา (พ.ศ.1514) จารึกพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (พ.ศ.1532) จารึกปราสาทหินพนมวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา (พ.ศ.1544) จารึกปราสาทหินพิมาย 2 หลัก (หลักที่ 59 พ.ศ. 1579) จารึกสระ

กำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ พ.ศ.1585 ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีที่อื่นอีกมาก (ธวัช ปุณโณทก, 2529)

เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1724-1762) อาณาจักรขอมสมัยพระนครก็เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว สันนิษฐานว่า การเกณฑ์แรงงานเพื่อสร้างปราสาทหินและการขยาย อาณาเขตนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขอมเสื่อมอำนาจลงในเวลาต่อมา ฉะนั้นหัวเมืองอีสานซึ่งมีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลางการปกครองของขอม น่าจะมีผลกระทบจากการเกณฑ์แรงงานในสมัยนี้อยู่ด้วย จึงเป็นผลให้ชุมชนภาคอีสานเสื่อมโทรมลงไปหลังอำนาจขอมเสื่อมลง

และขอมก็สิ้นอำนาจในดินแดนอีสานพร้อม ๆ กับสิ้นอำนาจในกรุงสุโขทัยในช่วงระยะเวลาเดียวกัน

วัฒนธรรมไทย-ลาว

เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-19 อาณาจักรสุโขทัยรุ่งเรืองขึ้น และในระยะเวลาใกล้เคียงกัน วัฒนธรรมไทย-ลาว เริ่มก่อตัวมั่นคงอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนคือ หลวงพระบาง รวมตัวเป็นบ้านเป็นเมืองในสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง (ฟ้างอม) พ.ศ.1896 กลุ่มคนไทยลาว คงกระจัดกระจายอยู่บริเวณลุ่มน้ำโขงมากกว่าหัวเมืองตอนในของที่ราบสูงอีสาน ฉะนั้นทั้งพงศาวดารลาวและพงศาวดารไทย จึงกล่าวถึงเฉพาะหัวเมืองริมฝั่งโขง เช่น เมืองปากห้วยหลวง (อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย) เมืองโคตรบูรณ์ (อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม) รวมทั้งเมืองหนองหาน (จังหวัดสกลนคร) และค่อยแพร่กระจายมาสู่ที่ราบสูงตอนกลาง กลุ่มคนไทย-ลาว เข้ามาตั้งภูมิลำเนาพร้อมกับชุมชนเดิม และได้นำเอาวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงเข้ามาด้วย ฉะนั้นชาว พื้นเมืองเดิม ซึ่งเป็นชุมชนเผ่าเล็ก ๆ จึงยอมรับวัฒนธรรมใหม่แบบค่อยผสมกลมกลืนกัน (ธวัช ปุณโณทก)

พระเจ้าฟ้ารุ่ง (หรือฟ้างอมในศิลาจารึกพระยาสิทธิ แห่งกรุงสุโขทัย) เป็นมหาราชหรือกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของอาณาจักรล้านช้าง ที่มีอาณาเขตติดต่อแดนกันกับอาณาจักรสุโขทัยของ พระยาสิทธิ พระเจ้าฟ้ารุ่งเป็นกษัตริย์ที่ศรัทธาและนับถือพุทธศาสนา ได้นำพระราชาบายให้ไพร่ฟ้าข้าราชภรเลิกนับถือผี (ผีฟ้า-ผีแถน) ให้กลับมารับเอาพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งแทน นับได้ว่ายุคการนับถือผีได้เริ่มปรับเปลี่ยน ปรับปน

กับพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ครั้งนั้นในดินแดนอาณาจักรล้านช้าง รวมทั้งดินแดนภาคอีสานบริเวณแอ่งสกลนครด้วย

จากหลักฐานทางตำนานพงศาวดารประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่า อาณาจักรล้านช้างมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับอาณาจักรล้านนาที่มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ (สร้างเมืองเมื่อ พ.ศ.1839) และช่วงที่มีการกระทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่เชียงใหม่แล้ว พุทธศาสนาในล้านนาได้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง มีคัมภีร์ทางศาสนามากมายที่ริจนาหรือแต่งโดยภิกษุชาวล้านนา เชื่อกันว่า วัฒนธรรม ศาสนา ประเพณีต่าง ๆ ของล้านนา คงได้ส่งทอดสู่อาณาจักรล้านช้างมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช กษัตริย์ล้านช้างที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และมีสายสัมพันธ์เครือญาติกับกษัตริย์เชียงใหม่โดยพระมเหสีเป็นราชวงศ์เชียงใหม่ได้ขอคัมภีร์ศาสนาถึง 60 คัมภีร์ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น มายังเมืองหลวงของล้านช้างในรัชสมัยของพระองค์

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าโพธิสาลราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง พระเชษฐวงศ์หรือพระไชยเชษฐาธิราช ซึ่งขณะนั้นกำลังเป็นพระมหากษัตริย์ครองเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ.2089-2091 ?) ได้ตัดสินใจ พระทัยจะกลับมาสร้างอาณาจักรที่เมืองเวียงจันทน์ ได้พาคณะนักปราชญ์ ราชบัณฑิต ขุนนาง พระเถระ ? พร้อมด้วยพระแก้วมรกต ซึ่งได้ อัญเชิญมาในคราวนั้นมาตั้งป้อมค่ายที่บริเวณฝั่งตรงข้ามเมืองเวียงจันทน์ปัจจุบัน เพื่อรอการบูรณะปฏิสังขรณ์นครเวียงจันทน์ (ปัจจุบันคือ อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย) และพระไชยเชษฐาธิราช นับเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงสนพระทัยในพุทธศาสนาได้ทรงสร้างวัด ปฏิสังขรณ์ และสร้างพระพุทธรูปอย่างสูงสุดนับเป็นยุครุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่ง ดังปรากฏหลักฐานการสร้างพระธาตุศรีสองรัก (พ.ศ.2103 - 2106) สร้างวัดสุวรรณคูหา , สร้างพระธาตุหลวงเมืองเวียงจันทน์ , สร้างพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่วัดน้ำโสม จังหวัดหนองคาย และวัดอื่น ๆ อีกมากมาย

ชุมชนภาคอีสานในช่วงวัฒนธรรมล้านช้าง (ไทย-ลาว) จึงได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมด้านพระพุทธศาสนา จารีตประเพณี อักษร ภาษาและอื่น ๆ จากอาณาจักรล้านช้าง ศิลปินจิตรกร เอกสารโบราณ คัมภีร์โบราณ ตลอดจนจารีตประเพณีอาณาจักรล้านช้าง จึงมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งและแน่นแฟ้นมาจนถึงยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัฒนธรรมด้านสังคมวัฒนธรรม วัฒนธรรมด้านการเมืองการปกครอง

ด้านศาสนาและด้านอื่น ๆ จึงซึมซับอยู่ในสายเลือดของคนไทย-ลาว ทั้งในประเทศลาวและภาคอีสานของประเทศไทยปัจจุบันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จารีตประเพณีและเอกสารโบราณอีสาน

การศึกษาจารีตและเอกสารโบราณอีสาน ที่ประกอบด้วยตำนานนิทาน ตีลาจารึก ความเชื่อพิธีกรรม ฮีตคองคำสอน และกฎหมาย ในเอกสารประกอบการวิจัยในครั้งนี้ พบสาระสำคัญ ที่ปรากฏในชุมชนอีสาน 5 ประการ

1. โลกทัศน์หรือจักรวาลทัศน์
2. การสร้างบ้านแบ่งเมือง
3. ความเชื่อและพิธีกรรม
4. ความสัมพันธ์ทางสังคม
5. ความขัดแย้งของชุมชน

1. โลกทัศน์หรือจักรวาลทัศน์ แนวความคิดเกี่ยวกับตำนานปรัมปรา เรื่องการกำเนิดจักรวาล การกำเนิดสรรพสิ่งในโลก ดังเช่น การกำเนิดธาตุทั้ง 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ การกำเนิดโลก ทวีป การกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ การกำเนิดเทพหรือผีแถน ได้ปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่อง คือ ขุนบรม ปฐมกัป และพญาคันคาก

1.1 การกำเนิดจักรวาล เอกสารหรือหลักฐานจารีต พิธีกรรมที่กล่าวถึงการกำเนิดจักรวาลของชุมชนอีสาน เช่น การกล่าวถึง กำเนิดจักรวาล และธรรมชาติ ในลักษณะตำนานปรัมปราตั้งแต่ “ปฐมกัป” ซึ่งถือเป็นคัมภีร์โบราณ ได้เล่าถึงเมื่อครั้งยังไม่มีจักรวาลกำเนิด ขึ้นว่า

อันว่า	ปางปฐมนี้	นียายกับก่อ
มาแต่แผ่นดิน	ท้อฮอยไก่อ	ต้นไม้ท้อลำเทียน
ศาสนา	ยังบั้ง	สรรพญญยังบ่เกิด
	แม่พระเจ้า	ยังบ่ทันมี
ยังบ่ทันมี	อินทร์พรหมฟ้า	เทวดาครุฑนาค....

(ปฐมกัป : 2)

โลกทัศน์ของชาวอีสานที่ได้นำเสนอว่า คัมภีร์ปฐม (กป) นี้ ได้เป็น (ตำนาน) นิยายการก่อเกิดของกัปต่าง ๆ (กัปก่อ) ตั้งแต่ยังไม่มียังมีอะไรบังเกิดขึ้นสักสิ่ง อย่างแต่ในตอนต่อ ๆ ไปของคัมภีร์ปฐมกัป ซึ่งถือเป็นคัมภีร์การเกิดโลกของพุทธศาสนา ก็ได้กล่าวถึงการกำเนิดสรรพสิ่ง ต่อเนื่องกันไป

1.2 การกำเนิดสรรพสิ่ง ในตำนานปรัมปราเรื่องปฐมกัป ได้กล่าวถึง “ธาตุ” ได้ถือกำเนิดก่อน เริ่มตั้งแต่ อากาศธาตุหรือวาโยธาตุ (ธาตุลม) แล้วจึงกำเนิดธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) และกำเนิดธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ตามลำดับ รวมทั้งแผ่นดินที่มีปลาอานนท์คอยหนุนแผ่นดินเอาไว้

วาโย	พัดแม่น้ำ	บังเกิดเป็นปลา
ชื่อว่าอานนท์	หนุนแผ่นดิน	สืบมาเดี๋ยวนี้
วาโย	พัดแม่น้ำ	บังเกิดเป็นดิน
	เป็นหินผา	สืบมาเดี๋ยวนี้
	ลมพัดน้ำ	น้ำพัดเล่าชูปลา
ปลาชูหิน	หินชูดิน	จึงบ่มลงได้
	มีในกำ	คัมภีร์ปฐมกล่าว ภายหลัง
(ปฐมกัป : 2)		

ในเรื่องพระยาคันคาก ซึ่งเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับตำนานการกำเนิดฝนก็ได้กล่าวถึง จักรวาลและการเกิดจักรวรรยตอนกำเนิดพระยาคันคาก พออุ้มกุมารคันคากวางบนอุ้มคำ ก็เกิดเสียงฟ้าร้อง ฝนตกทั่วธรณี มหาสมุทรพื้นเพือนเป็นบ้า ดังว่า

ฟ้งยีน	น้ำสมุทรบ้า	ตีฟองข้าเขือก
	นาคตื่นเต้น	กลัวว่าย่านชูตัว
	คีนคีนก้อง	ทั้งขอบจักรวาล
ธรณีไหว		ฟ้งเพื่อนปานบ้า
(พญาคันคาก : 7)		

1.2.2 กำเนิดมนุษย์ การกล่าวถึงกำเนิดมนุษย์หญิงชายคู่แรก ว่ามีถิ่นที่อยู่บนแผ่นดินคนละแผ่น แผ่นหนึ่งคือผู้ชายชื่อสังคะสา แผ่นหนึ่งชื่อสังคะสี ซึ่งกำเนิดจากลม พัดเป็นใจ เป็นขันธห้า (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ)

เริ่มเรียนรู้การพูดจา มีสติปัญญาเกิดขึ้น รู้จักคิดปลูกสร้างสรรพสิ่ง เช่น ปลูกพืชพันธุ์ ตันไม้ หญ้า

	ลมพัดให้	เป็นดินสองแผ่น
แผ่นหนึ่ง	ชายอยู่เฝ้า	เป็นเจ้าของดิน
แผ่นหนึ่ง	หญิงอยู่เฝ้า	เป็นเจ้าของดิน
	ไกลกันล้ำ	เหินนานมีมาก
	ลมพัดเข้า	เป็นเจ้าของใจ
	เป็นขันธห่า	จรรยาอย่าอย่าง
	อุ้บปิดปากด้าน	คะนิงได้ชูอัน
	มีสัตว์ตึงเสียม	ผญาดีไวว่อง
	คิดปลูกตัน	ไม้เดื่อเครือเขา
	สรรพสรรพมี	ชูอันเลยแล้ว
	คิดปลูกหญ้า	หลายเชื้อสืบมา เดียวนี้

ในขณะที่ ปฐมกัปหรือเรื่องปฐมกัสะสา ย่ำสั่งกะสี กล่าวถึงมนุษย์คู่แรกที่ได้สร้างสรรพสิ่ง ทั้งพระอาทิตย์ พืชพันธุ์ มนุษย์ อาหารและสิ่งต่าง ๆ มากมายแต่ในตำนานนิทานขุนบรม กลับอธิบายการกำเนิดโลกหรือกำเนิดมนุษย์ที่หลากหลายแผ่นพันธุ์ กำเนิดมาจาก “น้ำเต้าปั้ง” โดยมีเทพคือ แถนซี แถนสิ้ว ช่วยดำเนินการได้สะท้อนแนวคิดเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อม อย่างน่าสนใจ ดังว่า

แถนซีให้	ถือซีไปเที่ยว
ท่านจง ชีหน่วยน้ำ	ปั้งหันหน่วยหลวง
ชะพรังพร้อม	ฝูงหมู่หญิงชาย
ทั้งจัวควาย	ออกมาในหัน
ลาวสุดแบ้	หมูหมาเปิดไก่อ่ กิดี
ทั้งช้างม้า	แมวพร้อมห่านหงส์
แม้ว่า ฝูงหมู่ตาลดาวพร้อม	เทียมหอมผักบัว กิมิ

กับทั้ง	กล้วยและอ้อย	หมากเชื่อมพร้อมออกมาหั่นแล้ว
	แกนสับให้	ไปสับเป็นสุ
	ยามลาพู	หน่วยปลายเป็นน้อง
	เดียระดาดลัน	ฝูงหมู่ชายโอง
	จัวควายไหล	หลังลงปานน้ำ
	หัตถิช้าง	ปิ้งนั้นหน่วยหลาย
	รัตนงแก้ว	เงินคำผ้าผ่อน กิติ
	ไหลหลังลัน	มาบ้านซุอัน
		(นิทานขอมบรม)

1.2.3 การสร้างโลกและทวีป

ในเรื่องปฐมกัป กล่าวถึงนางสังกะสี หรือยาสังกะสีสร้างเสาสุมเมรุ (ศูนย์กลางชมพูทวีป) และสัตตบริภัณฑ์ ปาหิมพานต์และทวีปต่าง ๆ เป็นการสะท้อนแนวคิด เรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

นางก็	ปางแปงปั้น	เสาสุมเมรุกลางทวีป
อันว่า	เขาเจ็ดชั้น	สัตตบริภัณฑ์เป็นแก
	ล้ำกว่านั้น	เขาน้อยมากหลาย
	อยายออยยังล้อม	เป็นแถวถ้านต่ำ
	ยะหว่างไว้	มีน้ำแม่น้ำ
	เป็นดอยล้อม	จักวาลระวางที่ป เหานี้
	ตกแต่งตั้ง	เป็นทวีปสี่ทาง
ทวีปหนึ่งชื่อว่า	บุพพะวิเทกาที่ป	ชมพูทวีปหนึ่ง
ทวีปหนึ่งชื่อว่า	อุตระกูรที่ป	อามระโคนาที่ป
	สี่ทวีปล้อม	สมเมรุตั้งอยู่กลาง
	-	(ปฐมกัป : 5)

นอกจากนี้นางสังกะสี ยังได้สร้างปาหิมพานต์ สระอนาคตปัญจมหานที สร้างทางน้ำไหลทุกทิศทาง ทั้งสี่ด้าน โดยไหลออกจากปากสัตว์ทั้ง 4 คือ ราชสีห์ ช้างแก้ว ม้า และโคอุสุภราช อีกด้วย

ในเรื่องตำนานนิทานขุนบรม ไม่ได้อธิบายจักรวาลอย่างละเอียดเพียง แต่ได้เสนอทัศนะ เรื่องสมโลก (ไตรภูมิ) และชมพูทวีปว่า ขุนบรมเป็นลูกของพรหม ลงมาจาก “ฟ้า” เพื่อสร้างชมพูทวีป ตั้งแต่ “กัป” เริ่มตั้งหรือแรกที่กำลังกำเนิดกับขึ้น โดยเสนอผ่านโลกทัศน์ของกวี หรือผู้ประพันธ์

บัดนี้ข้าจัก	เล่าพากย์พื้น	เห็นแห่งชมพู	ก่อนแล้ว
จาแต่	ขุนบรม	ลูกพรหมภายฟ้า	
	ลงมาสร้าง	ชมพูทวีปเทศเฮานี้	
	กัปปีก่อนตั้ง	ปฐมเจ้าพร้านาน	
		(นิทานขุนบรม)	

พระยาคันคาก นับเป็นวรรณกรรมอีสานอีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงโลก สวรรค์ โลกมนุษย์ พร้อมทั้งกล่าวถึง การอุ้มสมพระยาคันคากกับนางเทพ จากดินแดนอุดรภูมิ อันเป็นการสะท้อนความเชื่อทวีปทั้งสี่ของชุมชนโดยผ่านทัศนะของกวี อีกทอดหนึ่ง ดังข้อความ

อินทร์ก็	ทะยานไปห้อง	อุดรภูมิ
	อุ้มหอบได้	นางแก้วฮีบมา
		(พระยาคันคาก)

จากเรื่องพระยาคันคาก เรื่องขุนบรม และปฐมกัป ล้วนสะท้อนเรื่อง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มนุษย์หรือผู้ประพันธ์ได้แสดงทัศนะไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องปฐมกัป ได้แสดงความพยายามของมนุษย์ที่จะควบคุมธรรมชาติ มีตัวละคร ย่าสังกะสีได้สร้างสรรพสิ่งทั้งพืช สัตว์ มนุษย์ รวมทั้งดิน น้ำ ลม ไฟ ฯลฯ สะท้อน แนวคิดการเรียนรู้และทำความเข้าใจธรรมชาติเรื่องโลกทัศน์หรือจักรวาลทัศน์

2. การสร้างบ้านแปงเมือง

เมื่อมนุษย์กำเนิดมาได้รู้จักธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้ง ป่าไม้ ภูเขาแม่น้ำ และสิ่งต่าง ๆ มนุษย์ในภูมิภาคอีสานยุคก่อนประวัติศาสตร์ก็ได้เลือกวิถีด้วยการล่าสัตว์การเก็บสะสมอาหารก่อกำเนิดเป็นชุมชนเล็ก ๆ และขยายชุมชนใหญ่ขึ้นในระยะหลังต่อเนื่องมาถึงยุคประวัติศาสตร์ จากการศึกษาเรื่องราวในอดีต ทั้งจากการสำรวจขุดค้นทางโบราณคดี และการบันทึกเอกสารโบราณทั้ง ศิลจารึก ใบลาน ฯลฯ พบว่า ที่อยู่อาศัยของคนในสมัยก่อนคือ ชุม พิงผาถ้ำ และเริ่มรวมกลุ่มกันสร้างเคหสถานหลายรูปแบบ ทั้ง เรือน, บ้าน, เมือง, กรุงหรือนคร เป็นที่ กำบังหลบซ่อน ป้องกันแดดฝน และป้องกันสัตว์ร้ายและศัตรูที่จะมารบกวน เอกสารโบราณอีสานก็ให้สะท้อนเรื่องราวเหล่านี้หลายลักษณะปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่อง เช่น การสร้างบ้านแปงเมือง การอพยพโยกย้ายขยายอาณาเขต การกำหนดเขตในรูปลักษณะต่าง ๆ

2.1 การตั้งหลักแหล่งของชุมชน

การกำหนดชัยภูมิ การสร้างบ้านเมืองชุมชนอีสาน เน้นเรื่องป่าที่นับเป็นแหล่งอาหารสำคัญ ตลาดจนแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและการบริโภค

ดังในวรรณกรรมเรื่องขุนบรม กล่าวถึงการตั้งหลักแหล่งของกลุ่มชนในสมัยโบราณ และการจัดระเบียบทางสังคมเมื่อสังคมขยายตัว ขุนบรมพร้อมด้วยข้าทาสบริวาร ซึ่งประกอบด้วย อามตย์มนตรี ข้าทาสและสนมอพยพมาจากเมืองสุวรรณคีมาตั้งถิ่นฐานในที่ใหม่ที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นอาชีพหลักของสังคมสมัยโบราณในระบบเศรษฐกิจแบบการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อสะสมและแบ่งปันเรื่องขุนบรมมุ่งส่งเสริมระเบียบทางศาสนานำมาเป็นกฎระเบียบทางสังคม ขณะเดียวกันก็อ้างสิทธิธรรมในอำนาจว่า ได้รับมอบหมายจากแกนฟ้าคั่น เทพผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์เพื่อการยอมรับอำนาจจากประชาชน เพราะแกนฟ้าคั่นหรือพระอินทร์อยู่ในความเชื่อว่าเป็นเทพผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มีศีลธรรมและดูแลรักษาคนดี

2.2 การสร้างองค์กรและชนชั้นปกครอง

ขุนบรมจึงสามารถตั้งบ้านเป็นหลักแหล่งและสร้างองค์กรในการปกครองภายหลังสังคมขยายตัวทั้งจำนวนคนและดินแดน การดำรงอยู่ทางสังคม

แบบอาศัยสายใจแห่งเครือญาติไม่สามารถดำรงความเรียบร้อยได้ เมื่อนั้น “บ้าน” จึงถูกแปลงเป็น “เมือง” ปรากฏการจัดองค์กรทางอำนาจปกครอง ดังว่า

แต่นั้น	ขุนบรมเจ้า	กษัตราตนประเสริฐ
	เสวยราชย์สร้าง	เมืองบ้านสูงเฮือง
	เจ้าจึงตั้ง	เป็นอาญาจักร
	สอนเสนา	ไล่ไปเป็นด่าน
เพื่อให้	อาสาเจ้า	ราชาภูวนาถ
บให้	เคืองบาทพื้น	จอมเจ้าพระยอดเมือง
	ขุนศรีธรรมราชให้	เป็นเมืองแสนเมือง
	อัชฌาคนเค็ก	ไพร่ไทยทั้งข้า
	ขุนแสนให้	เป็นหมื่นหลวงกลาง
	อัชฌาผู้	แขกคนมาเฝ้า
	ขุนไทให้แต่งตั้ง	ถือไพร่แห่งนั้นขวา
	ขุนพี่ถือพลแพน	แห่แผนกายซ้าย
	ขุนบาน ผู้สลาดฮู้	ราชศาสตร์พิมคลอง
	ให้อยู่ในราชวัง	ตัดแต่งคำควรแล้ว
	ขุนอุ่นให้แต่งตั้ง	ราชวัตรอยู่ภายหลัง
	ตัดแต่ง คลองคำผิด	ไพร่ไทยขุนข้า

เราจะเห็นองค์การปกครองบ้านเมือง ซึ่งประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นแผ่นดิน มีอำนาจสมบูรณ์ในอาณาจักรแต่งตั้งเป็น “อาญาจักร” และลำดับถัดลงไปคือ กลุ่มเสนาอามาตย์ทั้งปวงซึ่งต่างมีบทบาทหน้าที่เฉพาะตามตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ เช่น ขุนศรีธรรมราชเป็นตำแหน่ง แสนเมือง ที่นิยมเรียกกันในภาษาท้องถิ่นอีสาน ว่าเมืองแสน เป็นหน้าที่รับราชการทางการทหารดูแล “คนเค็ก” (นักรบ) และกลุ่มที่สาม คือ ไท(ประชาชน) และไพร่ (ผู้ต้องสังกัดองค์กรปกครองหรือมูลนาย) และระดับสุดท้าย คือ ข้า (ทาสรับใช้, ผู้รับใช้) นิยมเรียกว่า ข้อย, ข้อยข้า หมายถึงผู้ที่ถูกอุทิศให้ดูแลรักษาศาสนาสถาน ที่เรียกว่า ข้าโอกาสหรือข้าพระโยมสงฆ์อีกด้วย

2.3 หลักการปกครองและเครือข่าย

สามารถจำแนกหลักการปกครองได้ 2 ลักษณะ คือ

2.3.1 การปกครองระบบเครือญาติ เป็นวิธีการปกครองที่ใช้ลักษณะสืบ สันตวงศ์ ในตระกูล หากคนในตระกูลไม่สามารถจะปกครองได้ก็จะขยายวงออกไปถึงเครือญาติ เช่น พระอนุชา หรือพระราชนัดดา (หลาน)

จากเรื่องนิทานขุนบรม ที่ขุนบรมได้ส่งโอรสทั้ง 7 พร้อมสะใภ้ครองเมืองต่าง ๆ

ภายหลังเมืองขุนบรมกลายเป็นนครรัฐหรือรัฐศูนย์กลาง แม้บาร์มีโดยอาศัยสายใยแห่งสายโลหิต (ระบบเครือญาติ) ออกไปครองเมืองอีก 7 เมือง ตามจำนวนโอรสทั้ง 7 มีเมือง ต่าง ๆ ดังนี้ ขุนลงไปครองเมืองขวา (ลาว) ยี่มาล้านไปครองเมืองหอแต (หนองแสง) สามจุสงไปครองเมืองพลัว (บัว, เมืองน่าน) ไสยงไปครองเมืองยวน จัวอินไปครองโยททยา (อยุธยา) ลกกมไปครองเมืองคำเกิดและเจ็ดเจืองไปครองเมืองพวน

แนวคิดเรื่องโอรสแยกไปสร้างบ้านแปงเมืองเป็นลักษณะของครอบครัวชนบทไทย ถ้าครอบครัวใดมีลูกหลายคน เมื่อลูกแต่งงานแล้วก็จะแยกครัวไปตั้งบ้านเรือนที่เรียกว่า ออกเรือน พ่อแม่จะแบ่งทรัพย์สินให้ทุนทำมาหากิน

นอกจากนี้แนวคิดเรื่องการอภิเษกเป็นราชา หรือการครองเมืองมักจะบรรยายหรือพรรณนาสภาพบ้านเมืองไว้ในวรรณคดีแทบทุกเรื่อง โดยกล่าวถึงพระนามพระราชผู้ครองเมืองมีมเหสี สาวสนมกำนัล เสนาอำมาตย์ ข้าง ม้า ทรัพย์ศฤงคาร ดังในเรื่องพระยาคนคาก ตอน พระยาเอกราชครองเมืองอินทปัตต์ ดังนี้

ยังมี	ภูไทท้าว	พระยาเอกราชา
เสวยเมือง	อินทปัตถานคร	แต่ปฐมปางนั้น
เจ้าก็	ทศราชนั	ตั้งอยู่ในธรรม
ทงทีป	ในชมพู	ผู้เดียวเป็นเจ้า
		(พระยาคนคาก : 2)

มีทั้ง	เสนาแก้ว	แข่งเมืองทั้งสี่
ฝูงหมู่	ไทเลขน้อย	ยังพร้อมสี่พัน

หรือในเรื่องผาแดงนางไอ่ กวีได้พรรณนาเมืองพระยาขอมไว้ ดังนี้

ยังมี	นักเรศเบื่อง	เมืองเอกะธิดา
	พระยาขอมทอง	เก้งดาวดั่งสไฟ
	กินรีน้อย	นางงามแฝงห่าง
	นางเอกเหง้า	เทียมท้าวหมื่นนาง

เรื่องการขยายอาณาเขตด้วยระบบเครือญาตินี้ ปรากฏในวรรณกรรมหลายเรื่องรวมทั้งเรื่องผาแดงนางไอ่ ตอนพระยาขอมส่งเจ้าน้อง-ลูก-หลาน ไปครองเมืองต่าง ๆ

ยังท้อ	สองอ่อนน้อย	น้องนางพระยาขอม
	จอมใจเป็น	แม่เดียวกันแล้ว
	แนวกษัตริย์ไท	ศรีใสเสมอหล่อ
ควรจัก	ปูนปลุกให้	กินบ้านเอกเมือง
	ผู้พี่ให้	ไปนั่งเชียงเหียน
	ประเกียรคุสูง	แวดเวียงพางคำ
เมือง	สี่แก้วให้	น้องนางเทียมทอง
พระก็	ปลงฮางวัล	แจกปูนปันให้
กับทั้ง	โยธาพร้อม	ปูนปันคนหมื่น
สองก็	ชมชื่นदै	ดอมเจ้าพี่ตน...

(ผาแดง นางไอ่ : 10)

นอกจากนี้แล้วยัง “ปลงรางวัล” แจกปันให้ไปครองเมืองฟ้าแดด หลานคน “หล้า” (สุดท้าย) ไปครองเมืองหงส์ โดยแบ่งให้เหมาะสมไม่ลำเอียงและผลจากการส่งน้องและหลานไปกินเมืองปลายด้านแล้ว ความเดือดร้อนก็ไม่มี มีแต่ความสุขสงบ นับเป็นกุศโลบายที่สร้างประโยชน์ทุกฝ่าย ดังนี้

พระก็	ปันให้ไว้	บ่มีได้พึงเพียร
นับแต่	องค์กษัตริย์เชื้อ	กินเมืองปลายด้าน
	การที่อ่อน	สังแท็กบ่มี
อยู่ห่าง	อยู่สืบสร้าง	ฮั่วไสนาสวน กิติ
กับ	มีการสัง	ค่อยสบายเบาเนื้อ

และโดยทั่วไปการชมเมืองหรือปราสาทของพระราชามักจะพรรณา
ปราสาทโอรสหรือธิดาเจ้าเมืองเสมอ ๆ โดยพระยาขอมสร้างปราสาทให้นางไฉ่เป็น
ที่พัก มีนางสนมเก็บดอกไม้มานานาในสวน (อุทยาน) ทั้งหมดไม้ จำพวก มากมี
ชาวหวาน ตาล ตูมสุก มากเพื่อง มากไฟ มากยม เหม้า และอื่น ๆ สะท้อนภาพ
ระบบนิเวศในสังคมชุมชนโบราณอีสานได้เป็นอย่างดี

สังคมอีสานเป็นสังคมที่มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย มีน้ำใจและเต็มไปด้วย
ด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พร้อมทั้งช่วยเหลือผู้อื่นแม้คนบ้านเดียวกันหรือแม้แต่แขกต่าง
บ้านต่างเมืองที่มาเยือน นอกจากนี้จะมีเมตตากรุณาหรือไม่ตรีแล้ว คนอีสานยังเต็มไปด้วย
ด้วยคุณธรรมและสามัคคีธรรม รู้จักวิถีอยู่ด้วยกันอย่างสันติ อย่างเป็นพี่เป็นน้องกัน
จริง ในเรื่องพระยาคำกองก็สอนไพร่ไว้เช่นกัน ดังกลอนว่า

อย่าไป	ขมเคียดค้อย	พี่น้องฮ่มเมืองเดียว
ให้ค้อย	เอาใจแข็ง	แต่งแปงเมืองบ้าน

กล่าวคือ พระยาคำกองสอนไว้ว่า คนเราเมื่ออยู่ร่วมบ้านเมืองเดียวกัน
(ร่วมโลกเดียวกัน) อย่าเบียดเบียนบิดาและโกรธแค้นให้กัน ให้ช่วยกันสร้างบ้าน
แปงเมือง (ทำงาน) ถึง จะดี

นอกจากนี้ยังสอนการปฏิบัติงานต่อสังคมชุมชนอื่น ๆ เอาไว้อีกหลาย
อย่าง คือ

คนเฮา	อยู่กันเป็นช่วงคุ้ม	โสมหมู่เดียวกัน
ไผไป	อยู่คนเดียว	โทษภัยเบียดต้อง
จึงโสม	กันเป็นบ้าน	เป็นเมืองประเทศใหญ่ เจ้าเฮย
อยู่คน	เดียวบ่ได้	ปฐมสร้างแต่งมา แท้ตาย
	สิบคนได้	ให้มีนายคนหนึ่ง
ให้มี	หัวหน้าบ้าน	แปงสร้างแต่งกัน เจ้าเฮย
	เมืองใหญ่น้อย	พื้นแผ่นโลกี้ เสาขึ้น
ต้องให้	มีเจ้าของนั่งปอง	เบี่ยงแยงเมืองบ้าน
เอ็นว่า	เป็นกษัตริย์สร้าง	คองเมืองตุ้มไพร่
ในคราวตั้ง	แผ่นดินแผ่นฟ้า	มีแล้วแต่ปฐม
ของที่	หามาได้	สร้างก่อมีมา
ให้แบ่ง	ปันกันกิน	ช้อยกันเมื่อหน้า